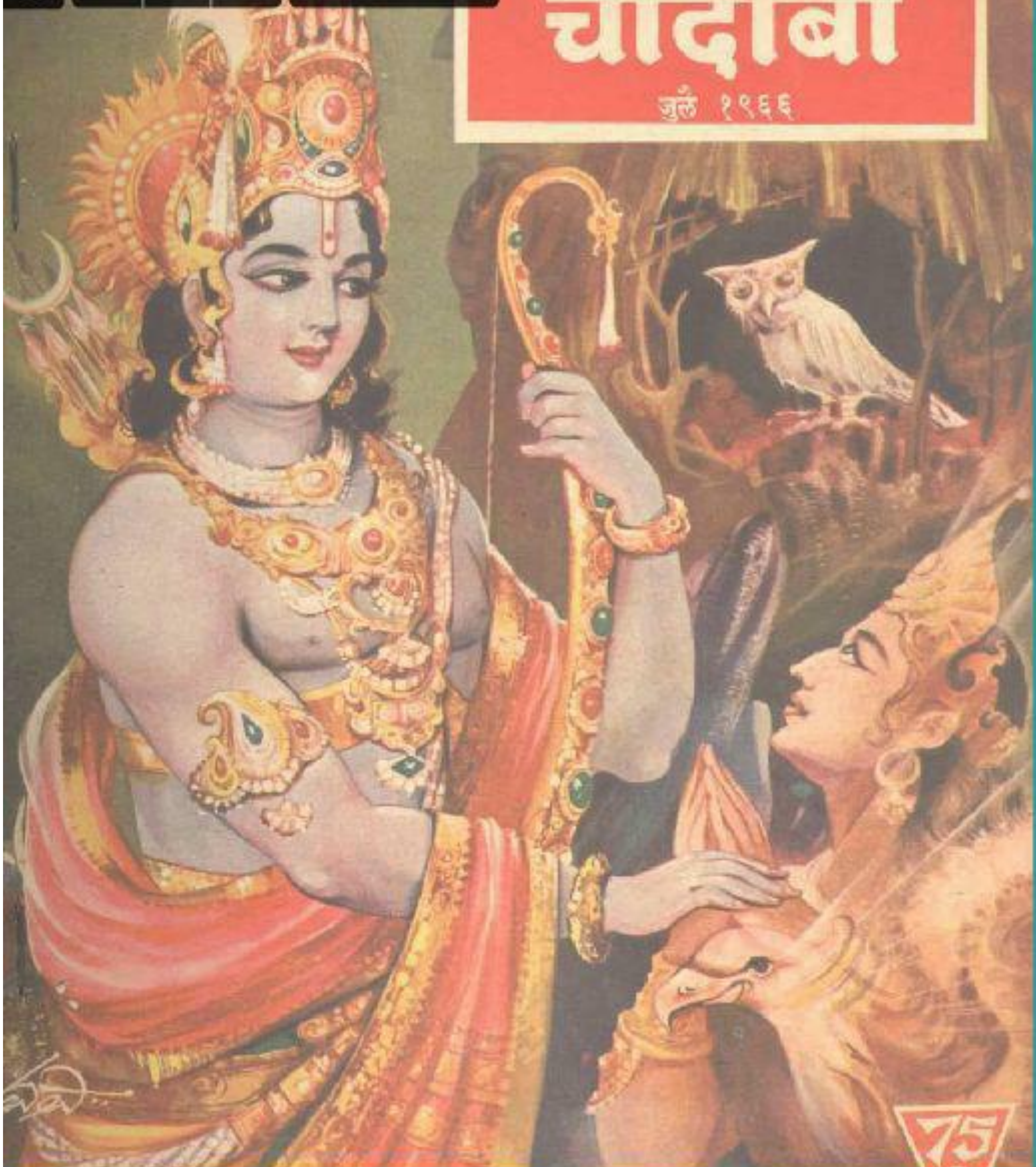
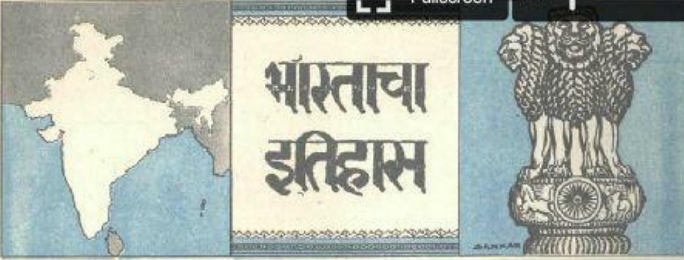

/72
चांदोबा
जुलै १९६६
75

शिवाजी फक्त शूर व पराक्रमीच नव्हे, युद्धकलेंत एक वाकबगार सेनापतीच नव्हे तर राज्यव्यवस्था करण्यांत एक कुशल शासक पण होता. म्हणूनच तो राजकीय दृष्ट्या यशस्वी पण झाला.

राज्याचा सर्वाधिकारी तो स्वतःच होता. त्यानें अष्टप्रधान नेमले होते. पेशवा हा त्याचा पंत प्रधान होता व अर्थव्यवस्था पंत अमात्य पहात. मंत्री राजाच्या दैनंदिन कार्यक्रमाची व्यवस्था पाही व सचिव राजाच्या लेखकाचें व जमाबंदीचें काम करी. सुमंत परराष्ट्र खात्याचा, सेनापती सैन्याचा व न्यायाधीश न्याय खात्याचा मुख्य अधिकारी होता. पंडितराव मुख्य राज्य-पुरोहिताचें काम करी.

त्याच्या राज्यव्यवस्थेंत ३० शाखा होत्या. राज्य अनेक प्रांतांत विभक्त होतें. प्रत्येक प्रांतावर एक राजप्रतिनिधि नेमलेला असे. शिवाजी आपल्या राज्यांत प्रजेकडून कर वसूल करीतच असे शेजारच्या विजापूर इत्यादिक सुलतानांच्या राज्यांतून व पोर्तुगीज अमलाखालच्या प्रांतांतून तो 'चौथ' नांवाचा एक कर वसूल करी.

शिवाजीनें सैन्यव्यवस्थेंत पण पुष्कळ बदल केला व सैन्य वाढविलें त्यांत त्यानें एक आरमार खातें पण काढलें. सैन्यशक्ति वाढविण्यासाठीं त्यानें तोफा व बंदुका मिळविल्या.

शिवाजीकडे अनेक किल्ले होते. प्रत्येक किल्ल्यांत हवालदार, सबनीस व सरनोबत असे तीन अधिकारी असत. त्याच्या सैन्यांत सर्व जातींचे लोक होते. सैन्याची शिस्त फार कडक होती. सैन्याबरोबर स्त्रिया नसत. कोणी सैनिक आपल्या बायकोला बरोबर घेऊन आला तर त्याला शिरच्छेदाची शिक्षा मिळे. ब्राह्मण व गाय यांचा वध त्याच्या राज्यांत निषिद्ध होता. वाहनांसाठीं फक्त बैल धरून नेण्यास परवानगी होती. युद्ध-समयीं सैनिकांकडून शिस्तीनें सर्व कामें करवून घेण्यांत येत.

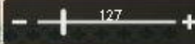

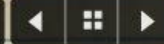
शिवाजीच्या अश्वसेनेंत प्रत्येक २५ घोडेस्वारांवर एक हवालदार व पांच हवाल-दारांवर एक जुमलेदार असे. दहा जुमले-दारांवर एकहजारी नांवाचा अधिकारी असे. त्यानंतर पंचहजारी, सरनोबत व सर्व सेनापति असे अनुक्रमें अधिकारी होते. पायदळ सैन्यांत प्रत्येक नऊ सैनिकांची तुकडी व तिचा एक नायक असे. पांच नायकांवर एक हवालदार असे. दोघां तिघां हवालदारांवर एक जुमलेदार, दहा जुमले-दारांवर एकहजारी असे.

एक उत्तम पराक्रमी योद्धा व एक उत्तम शासक म्हणून भारताच्या इतिहासांत शिवाजीला अत्यंत गौरवनीय स्थान आहे. त्याच्याशीं बोलणाऱ्याला मंत्रमुग्ध करण्याचें अद्भुत वाक्चातुर्य त्याच्या अंगीं होतें. स्वतःचें शौर्य व साहस दाखवून तो एक सामान्य जहागिरदार असूनहि एक छत्रपती झाला. स्वतःला संस्थानिक व जहागिरदार म्हणवून घेणाऱ्या लहान लहान मराठा सरदारांची विखुरलेली शक्ति एकत्र करून त्यानें स्वतंत्र महाराष्ट्राची स्थापना केली. त्यानें स्थापन केलेली मराठी सत्ता अठराव्या शतकांत भरभराटीच्या कळसाला पोंचली व वाढत्या ब्रिटीश सत्तेला आह्वान करूं शकणारी एकमेवशक्ति म्हणून भारतांत मानली गेली.

राष्ट्रीय पुनर्जीवनास अत्यंत आवश्यक सर्व गुण शिवाजीच्या अंगांत होते. त्यानें रणजितसिंहाप्रमाणें परकीयांच्या मदतीनें

राज्यशासन चालविलें नाहीं. त्यानें स्वतःच्या सैन्याला आपल्याच लोकांकडून शिक्षण देवविलें. त्यानें स्थापिलेली राज्य व्यवस्था कित्येक वर्षें टिकून राहाली. एवढेंच नव्हे तर इतर राज्यकर्त्यांनीं त्याचें अनुकरण पण केलें. मुसलमान इतिहासलेखकांनीं त्याची इतर बाबतींत कितीहि निंदा केली असली तरी त्याच्या या गुणाची त्यांनीं वाखाणणीच केली. युद्धांत शत्रूच्या बायका व मुलें कैद झालीं तर शिवाजीनें त्यांचा सर्व प्रकारें मान राखला व आपल्या सैन्याकडून पण राखविला. या बाबतींत कोणी गैरवर्तन केल्यास त्याला कडक शिक्षा मिळत असे. युद्ध कैद्यांशीं चांगली वागणूक ठेवली.

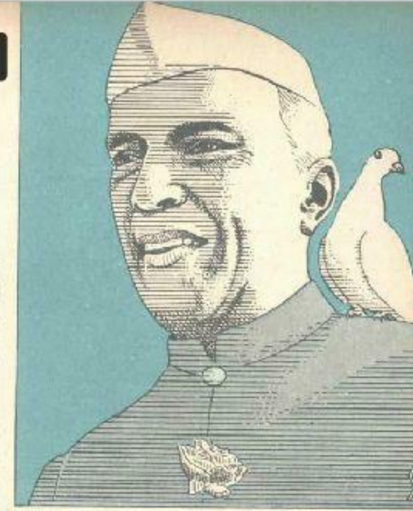
त्याच्यासमोर एकच एक ध्येय होतें, हिंदू पदपादशाहीची स्थापना व त्यासाठीं तो नित्य झटत राहाला. ,परंतु तें साध्य होण्यापूर्वीच त्याला इहलोकाची यात्रा संपवावी लागली.

शिवाजीचें व्यक्तिगत आयुष्य पण फार व्यवस्थित होतें. त्याला एकहि व्यसन नव्हतें. बालपणीं मातेच्या तोंडीं व मोठेपणीं समर्थ गुरु रामदासांच्या तोंडीं त्याला जो उपदेश मिळाला त्याचें तो तंतोतंत पालन करी. महाराष्ट्राच्या उद्धारासाठीं त्यानें धर्माची काम धरली. धर्म ही एक सजीव शक्ति आहे, असें तो मानी. त्याच्या स्वभावांत धर्मांधपणा कधींच शिरला नाहीं. इतर धर्मावलंबियांविषयीं त्याच्या मनांत सहिष्णुता होती. मुस्लिम संतांची भक्ति त्याच्या हृदयांत वसत असे. मशिदीच्या कारभारांत त्यानें कधीं ढवळाढवळ केली नाहीं. उलट मशीदींसाठीं त्यानें जहागिरी लिहून दिल्या होत्या.

नेहरू चरित्र

[२३]

सन् १९२३ मध्यें जवाहरलालजी अलाहाबाद म्युनिसीपालिटीचे चेअरमन म्हणून निवडून आले. एका वर्षांत त्यांचें मन विटलें. त्यांच्या कामाची वाखाणणी सर्व करीत. सर्वांचा सहकार त्यांना मिळाला. त्यांच्या अमलांत कामें भराभर होत व कांहीं प्रगतिपण झालेली दिसून आली. परंतु त्या पदावर काम करण्याची इच्छा त्यांच्या मनांत थोडीदेखील उरली नाहीं. त्याचें मुख्य कारण म्हणजे सरकार प्रजाहिताचें एकहि काम करूं देण्यास तयार नव्हतें. तसें पाहिलें तर म्युनिसिपालिटीकडे अधिकारच फार कमी होते.

जवाहरलालजी तीन वर्षांसाठीं म्हणून निवडून आले होते. पण एकाच वर्षांत त्यांना त्या कामाचा इतका वीट आला कीं त्यानीं राजानामा देण्याचें ठरविलें. परंतु त्यांच्या स्नेही मंडळींनीं त्यांना तसें करूं दिलें नाहीं. आणखी एक वर्षभर त्यांनीं कसेंबसें काम केलें. १९२५ सालीं त्यांनीं चेअरमनच्या पदाचा राजीनामा दिला. त्यांच्या पत्नी श्रीमती कमला नेहरू यांचा वाढता आजार हें त्याला मुख्य कारण झालें. कित्येक महिने लखनौच्या इस्पितळांत त्यांची चिकित्सा चालू होती. त्यावर्षीं कानपूर येथें कांग्रेसचें अधिवेशन होतें. तेव्हां कांग्रेसचे मुख्य कार्यवाह जवाहरलालजीच होते.

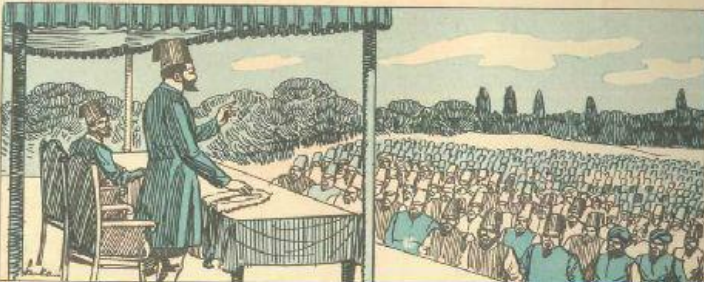
कमला नेहरूंना स्वित्जर्लंड मध्यें नेऊन तेथें त्यांची चिकित्सा करण्यांत यावी असें ठरलें. जवाहरलालजींना दूर कोठें तरी जाण्याची इच्छा होतीच. १९२६ च्या मे महिन्यांत जवाहरलालजी, श्रीमती कमला

होते. ते जातीनिष्ठ होते. सामाजिक व आर्थिक प्रश्नांशीं त्यांचा कांहीं संबंध नव्हता. संस्थानिकांशीं व मोठमोठ्या जमीनदार व तालुकेदारांशीं त्यांची मैत्री होती. राजकीय दृष्ट्या भारतांत ब्रिटीश सत्ता राहूं नये एवढेंच ध्येय त्यांच्यासमोर होतें. पहिल्या महायुद्धानंतर जगांत ज्या घडामोडी झाल्या त्यांची त्यांना फारच थोडी माहिती होती.

म्हणूनच त्यांनीं स्वराज्य पार्टीहून जास्त प्रतिगामी पक्षाची स्थापना केली व त्या पक्षाचें नेतृत्व स्वीकारलें. यांत जवाहर-लालजींना विशेष आश्चर्य वाटलें नाहीं. त्यांना आश्चर्य वाटलें तें या गोष्टीचें कीं लाला लाजपतराय यांच्या सारख्या जहाल विचारांचा पुढारी त्यांच्याशीं एक मत कसा काय झाला. निवडणुकीच्या वेळीं लाज-पतराय यांनीं कांग्रेस वर जे बगली वार केले त्याबद्दल नेहरूंना थोडें आश्चर्य वाटलें.

परंतु देशांत धर्मांधता वाढत चालली होती. म्हणून अशा तऱ्हेचे पक्ष उभे राहाणें साहजिक होतें. बहुसंख्यक हिंदूंविषयीं अल्पसंख्यक मुसल्मानांच्या मनांत संदेह वसत असे. पंजाबांत मुसल्मानांचें बहुमत होतें. तेथें हिंदू व शीख दोघांना मुसल-मानांची भीति वाटे.

या धर्मांधपणामुळें स्वराज्य पार्टीला मोठा धक्का पोंचला. त्या पक्षांत जे मुसल्मान होते ते आपला संबंध तोडून मुसलमानांच्या संघट-णेंत सामील झाले व कांहीं हिंदू नॅशनॅलिस्ट पक्षांत सामील झाले. लाल लजपतराय यांचे अनुयायी पंजाबांत फार मोठ्या प्रमाणांत होते. त्यांची व मालवीयजींची युती झाल्या-मुळें नॅशनॅलिस्ट पक्षाची प्रतिष्ठा वाढली.

पाताळ कोट

कुंतल देशाच्या मंत्र्याचा मुलगा शशिकांत एकदां आपले मित्र भद्र व जयंत यांच्याबरोबर शिकारीला रानांत गेला. रानांत त्यांना अनेक रानटी डुकरें व हरणें दिसलीं. परंतु त्यांनीं त्यांच्यापैकीं एकाची देखील शिकार केली नाहीं. ते वाघ सिंहाच्या शोधार्थ खोल रानांत शिरले. दुपारच्या सुमारास त्यांना आपल्या प्रयत्नांत यश मिळणार असें वाटूं लागलें. ते डोंगरी ओढ्याच्या काठाकाठानें जात होते. ओढ्या-पलीकडच्या काठावर त्यांना एक सिंह दिसला. सिंह पाणी पिऊन नुकताच रानांत परत फिरला होता.

शशिकांत आपल्या दोघा मित्रांना त्या सिंहाकडे बोट दाखवून म्हणाला–"तो पहा सिंह! पाहतां, तो कसा निसटतो आपल्या हातांतून. आपण आपले घोडे अलीकडच्या काठावर सोडून ओढ्यापलीकडे सिंहाचा पाठलाग करूं या. त्याला आपण चारी बाजूंनीं घेरलें कीं कोणाचा तरी बाण त्याला नक्कीच लागेल." असें सांगून शशिकांत घोड्यावरून उतरून निघाला. पण जयंत त्याला अडवून म्हणाला–"हे पहा, घाईत कांहीं करूं नकोस. ओढ्यापलीकडे कदंब-राज्य आहे व त्याच्याशीं आपल्या देशाचें हाडवैर आहे. म्हणून त्याच्या राज्यांत

पाऊल टाकल्यास आपल्यावर संकट येण्याची शक्यता आहे."

परंतु शशिकांतनें शिकारीच्या धुंदींत मित्राच्या सल्ल्याची पर्वा केली नहीं व म्हणाला—"हें पहा! मी एकतर स्वतःच भितरा आहें आणि मला आणखी भेडसावून तूं आणखी भितरा करूं नकोस बाबा! आपण कदंब राज्य जिंकण्याच्या हेतूनें स्वारी करीत नाहीं आहों! क्रूर हिंस्र श्वापदांची शिकार करीत आहों. तें काम संपल्यावर आपण आपल्या राज्यांत परत येऊं."

"एवढेंच काय, मी तर असें सुचवितों कीं सिंहाला मारून त्याचें मांस आपण कदंब देशाच्या राज्याकडे पाठवूं व त्याचें कातडें भेट म्हणून राजकन्या कांतिसेनेकडे पाठवून देऊं!" भद्र म्हणाला.

तें ऐकून शशिकांत मोठ्यानें हंसला व म्हणाला—"काय पण बोललास! अरे, तुझ्या या एका उक्तीवर आपला जीव ओंवाळून टाकायला तयार आहें मी!" सिंहानें मागें वळून पाहिलें. आपल्याकडे येत असलेले शिकारी त्याला दिसले. त्यानें एकदां डरकाळी फोडली व नंतर शेपूट हालवीत पुढें निघून गेला. त्याच वेळीं शशिकांतनें त्याच्या गळ्याचा नेम धरून तीर सोडला. तो तीर त्याला लागला. बाण लागतांच तो जोरानें एकदां गर्जन करून ओढ्याकडे धांवला.

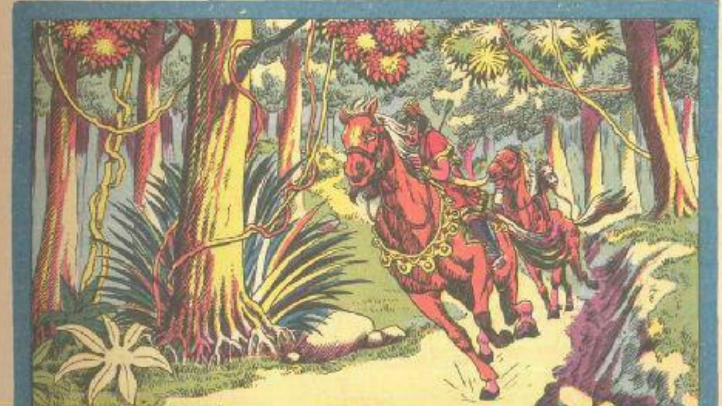
शशिकांत व त्याच्या मित्रांनीं बाजूला होऊन स्वतःचा बचाव करून घेतला. गुडघाभर पाणी होतें म्हणून ओढ्यापलीकडे गेले आणि तिघांनीं तीन बाजूंनीं सिंहावर बाण सोडले. या खेपेस एक बाण सिंहाच्या पोटाला लागला. तो गर्जन करीत तिघां-पैकीं फक्त शशिकांतकडेच वळला.

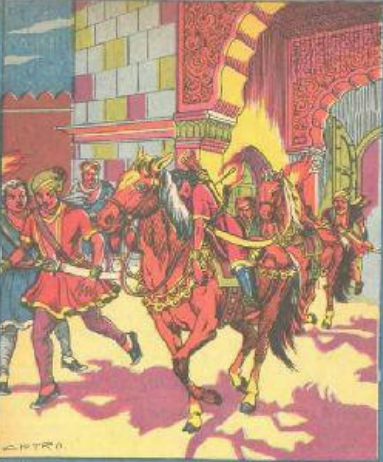
आतां बाण काढून धनुष्यावर ठेवायला वेळ उरला नव्हता. म्हणून शशिकांतनें तलवार उपसली. इतक्यांत झाडाच्या आडून कांहीं तरी हालचाल झाली व पाठोंपाठ एक भाला झाडींतून येऊन सिंहाच्या डोक्याला लागला.

शशिकांत व त्याचे मित्र चकित होऊन तिकडे पाहूं लागले तेव्हां हे शब्द त्यांच्या कानीं पडले—"शत्रु आपल्या हद्दींत शिरला आहे. त्याला जिवंत परत जाऊं देऊं नका!" त्या शब्दापाठोपाठ त्यांच्यावर बाण वृष्टि होऊं लागली.

शशिकांतला एक मर्मी बाण लागला. तो धाडदिशी जमिनीवर आदळला. तो ओरडला—"भद्रा! जयंता! पळा! गनिमी काव्यानें युद्ध करणाऱ्या शत्रूशीं युद्ध करण्यांत अर्थ नाहीं."

परंतु त्यापूर्वींच जयंताला बाण लागला होता. भद्रनें पळण्यासाठीं पाठ फिरविली. पण तेवढ्यांत त्याच्या पाठीला बाण लागला. पण त्यानें त्याची फिकीर केली नाहीं व पळत राहाला. ओढ्यापलीकडे जाऊन मोठ्या कष्टानें तो घोड्यावर बसला आणि घोडा जोरानें पळूं लागला. त्याच्याबरोबर दुसरें

दोन घोडे पण पळूं लागले. ओढ्या पली-कडून शत्रूच्या सैनिकांनीं त्यांच्यावर बाण सोडले. त्याला जिवंत सोडूं नका. येथें जखमी होऊन जो पडला आहे तो कुंतल देशाच्या मंत्र्याचा मुलगा दिसतो आहे." हे शब्द त्यांच्या कानीं पडले.

भद्र अर्ध बेशुद्धावस्थेंतच घोड्याची आयाळ धरून पडून होता. घोड्याला राजधानीची वाट माहीत असल्यामुळें तो सरळ तिकडेच जात होता. इकडे ओढ्याच्या काठीं जखमी व बेशुद्ध स्थितींत पडलेल्या शशिकांत व जयंतच्या चारीबाजूला कांहीं सशस्त्र सैनिक उभे होते. तो सिंह मरून गेला होता. भद्रला धरून आणण्यासाठीं जे सैनिक त्याचा पाठलाग करीत गेले होते ते निराश होऊन ओढ्याच्या काठापर्यंत जाऊन परत आले.

परंतु शशिकांतचा घोडा त्यांच्या हातीं लागला. कारण त्याचा लगाम एका झुडपांत अडकल्यामुळें त्याला पळता येईना.

"महाराज! क्षमा करावी! त्या जखमी शत्रूबरोबर त्याचा घोडा व आणखी एक घोडा निसटून गेले. हा घोडा मोठ्या कष्टानें हातीं लागला. हा पंचकल्याणी जातीचा घोडा दिसतो आहे, त्याच्यावर जें मूल्यवान खोगीर पडलें आहे त्यावरून तो कुंतल देशाच्या मंत्र्याच्या मुलाचा असावा असें आम्हांला वाटतें." सैनिक घोड्याला दाखवून म्हणाले.

पण कदंबचा राजा उग्रसेन याच्या मनाचें तेवढ्यावर समाधान झालें नाहीं. तो आपल्या सेनापतीकडे वळून म्हणाला—"याच सैनिकांच्या जोरावर का आपण कुंतल देशावर स्वारी करण्याचा विचार करीत आहां? शत्रूच्या जखमी झालेल्या एका सामान्य सैनिकाला देखील जे पकडूं शकले नाहींत ते त्याचें राज्य कसे काय जिंकणार!"

सेनापति कांहीं उत्तर देणार होता. पण राजाची क्रुद्ध मुद्रा पाहून त्याच्या तोंडांतून फक्त "महाराज!" एवढा एकच एक शब्द निघाला.

उग्रसेन शशिकांतजवळ आला. त्याला वरपासून खालपर्यंत न्याहाळून पाहिलें व म्हणाला—"हा मंत्र्याचा मुलगा आहे यांत शंका नाहीं. अजून जिवंत आहे. त्याला घेऊन जाऊन कोठेंतरी गुहेंत टाका. त्याला कोणता तरी सिंह खाईल. आणि तो दुसरा जखमी झालेला सैनिक कोण असावा?"

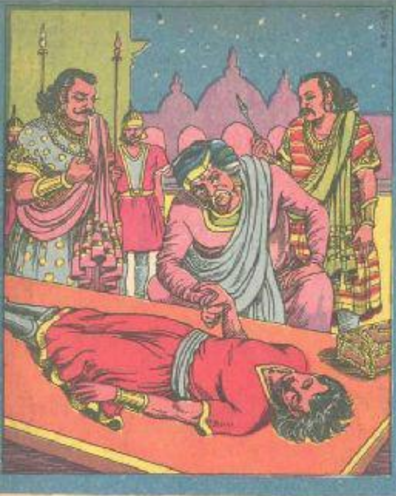

दोघां. सैनिकांनीं पुढें होऊन त्याचे हातपाय धरून हलवून पाहिले व म्हणाले—"हा तर ठार झालेला दिसतो आहे."

"ठीक! तर मग त्याला सुद्धां गुहेंत नेऊन टाका!" असें सांगून तो आपल्या सेनापतीला म्हणाला—"सेनापति आज आपण शिकारीला निघालों ती वेळ बरोबर नव्हती. कारण मी बाण मारला तेव्हां मला वाटलें कीं कुंतल देशांतला हा कोणी सामान्य सैनिक असावा. पण कुंतल देशाच्या मंत्र्याचा मुलगा आपल्या मित्र-मंडळीबरोबर आला असेल याची मला कल्पनादेखील नव्हती. तो आपल्याहून पुष्कळच जास्त पराक्रमी आहे. या शिवाय त्याचा मंत्रीपण चाणाक्ष व चतुर म्हणून प्रसिद्ध आहे. राजधानींत जाऊन मी एक पत्र लिहून कळवितों कीं सरहद्दीवरच्या सैनिकांशीं झटापट झाली त्यांत हा प्रकार झाला. असेंच कांहीं तरी करावें लागेल."

"बरोबर आहे महाराज! आपले महात्म्य अशीच कांहीं तरी तोड काढतील!"

उग्रसेन कांहींच बोलला नाहीं. तो घोड्यावर बसून निघाला. त्याच्या पाठोपाठ सेनापतीपण निघाला. दहा सैनिकांनीं

मिळून शशिकांत व जयंतला मोट्या चटाई सारखें खांद्यावर उचलून घेतलेंव एका गुहेकडे घेऊन गेले.

तिकडे तो घोडा भद्रला बेशुद्ध स्थितींतच घेऊन राजधानीचें फाटक बंद होण्यापूर्वी फाटकाजवळ येऊन पोंचला. द्वारपाल मंत्र्याच्या मुलाची वाट पहात होता. पण भद्रला बेशुद्ध स्थितींत परत आलेला पाहून व बरोबर जयंतचा रिकामा घोडा पाहून तो मनांतल्या मनांत चपापला. त्यानें जवळ जाऊन भद्रच्या अंगाला हात लावून पाहिलें. तो जिवंत होता.

द्वाररक्षक भद्रच्या घोड्याचा लगाम धरून राजधानींत गेले. घोड्याच्या पाठीवर एक बाण लागलेला मनुष्य व बरोबर एक रिकामा घोडा आणि द्वार रक्षक मशाली घेऊन वाट दाखवीत पुढें जात होते. नागरिक लोक तें दृश्य पाहून चकित झाले व घोड्याबरोबर चालूं लागले. घोड्यावर मंत्र्याच्या मुलाचा मित्र भद्र असला आहे, या गोष्टीशिवाय आणखी कांहीं कोणाला माहीत नव्हतें.

घोडा सरळ जाऊन तबेल्यांत उभा राहिला. बातमी मिळतांच शतयानु व मंत्री गंगाधर दोघे आले. नोकरांनीं भद्रला हळूच घोड्यावरून उतरवून खालीं ठेवलें. राजवैद्यानें नाडी पाहून हळूच ओढून बाण काढला. त्यावेळीं भद्र थोडा हलला देखील.

वैद्यानें जखम धुवून काढली आणि म्हणाला—" भिण्याचें कारण नाहीं. नशीब बलवत्तर आहे. भद्र वांचेल."

नोकरांनीं भद्रला एका पलंगावर निजविलें. वैद्यानें बाण स्वच्छ धुवून काढायला एका नोकराला दिला.

"शशिकांत व जयंत कोठें बरें गेले असतील? महामात्य! आपल्या देशांत शत्रूला फितूर झालेले लोक तरी आहेत, नाहींतर शत्रूच आंत शिरून धुमाकूळ घालीत आहे." शतयानु म्हणाला.

"महाराज! माझ्या मतें आपल्या राज्यांत ही गोष्ट घडलेली नाहीं. भद्र शुद्धीवर आल्यावर खरी वस्तुस्थिति काय आहे तें कळेल! शशिकांत व जयंत आतां परत येतील असें नाहीं वाटत मला. भद्रला जो बाण लागला होता त्यावरच्या खुणावरून...." बोलतां बोलतां कंठावरोध झाल्यानें महामात्यांच्या तोंडांतून शब्द उमटला नाहीं. त्यांनीं डोळे पुसले. शतयानूच्या डोळ्याला पण टिपें आलीं. कारण शशिकांत महामात्यांचा एकुलता एक मुलगा होता. त्यांच्या मनाचें सांत्वन काय बोलून करणार?"

बाण धुवून आल्यावर मंत्र्यानें तो लक्षपूर्वक पाहाला. चकित होऊन त्यानें तो शतयानूच्या हातांत देत म्हटलें—" महाराज! हा बाण सोडणारा स्वतः राजा उग्रसेन आहे. बाणाच्या खालीं त्याचें राजचिह्न अस्वल खोदलेलें आहे.

शतयानूनें पण बाण नीट पाहिला व म्हणाला—" म्हणजे महामात्य! कळविल्याशिवाय कांहीं कारण नसतां कदंबच्या

राजानें आपल्या राज्यावर स्वारी केली आहे, म्हणावयाची! आपले हेर काय करीत होते इतके दिवस? आणि सरहद्दीवरचें सैन्य झोपलें होतें कीं काय?" राजाला राग आला होता.

"महाराज! उघडपणें स्वारी करून युद्ध करण्याची शक्ति कदंबच्या राजाच्या अंगांत नाहीं. तरी आपण सावध राहालें पाहिजे. सेनापतीला सैन्य तयार ठेवण्याची आज्ञा व्हावी आणि देशाच्या रक्षणासाठीं व आंतरिक रक्षणासाठीं सर्व व्यवस्था झाली पाहिजे."

महामात्य म्हणाला.

शतयानूनें सेनापतीकडे निरोप पाठविला. नंतर तो राजवाड्याकडे निघाला. राजवाड्यांत पाऊल टाकणार इतक्यांत एक सैनिक धांवत पळत आला व हात जोडून म्हणाला—"महाराज! कर्दंब राजाचा दूत आला असून राजधानीच्या फाटका बाहेर उभा आहे. त्याला महाराजांसमोर आणून उभा करूं?"

"उग्रसेनाचा दूत? माझ्याकडे? आश्चर्य आहे!" शतयानु म्हणाला.

"कितीजण आहेत ते? त्यांना पाहून तुम्हांला काय वाटलें? त्यांच्या तोंडावर किंवा वागण्यांत ऐट किंवा गर्व दिसला का?" महामात्यानें विचारलें.

"नाहीं दिसला आम्हांला. सहाजण आहेत ते. त्यांच्याबरोबर आणखी दोघे जण आहेत. त्यांना ते कैद करून घेऊन आले आहेत. सर्वांच्या सर्व घाबरल्यासारखे दिसत आहेत.

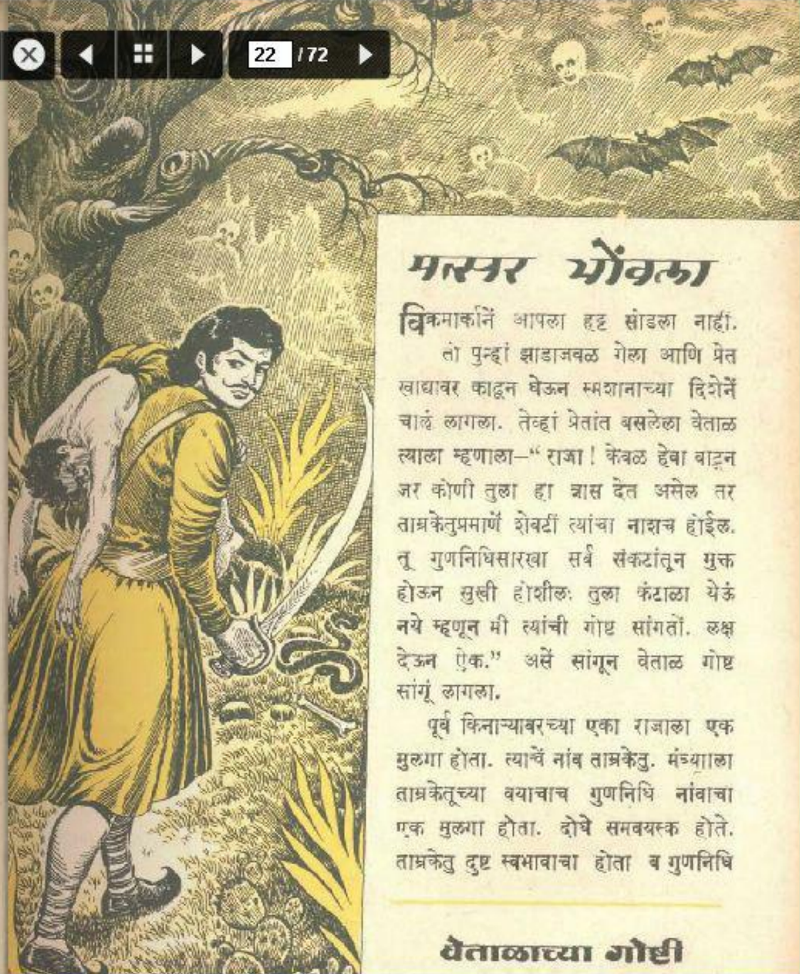
सैनिक म्हणाला.

"महामात्य! याच्या पाठी मागें कांहीं तरी राजकीय रहस्य असले पाहिजे!" शतयानु म्हणाला.

"उग्रसेन या सर्व कामांत पटाईत आहे. तरी दूतांच्या हातीं त्यानें काम निरोप पाठविला आहे. हें तर पाहिलें पाहिजे. ते कैदी कोण व त्यांना आमच्याकडे पोंचते करण्यांत त्याचा हेतु काय? या सर्वगोष्टी सावधपणें पाहिल्या पाहिजेत." असें सांगून महामात्यानें कांहीं वेळ विचार करून सैनिकांना आज्ञा केली—"जा त्यांना दरबारांत तावडतोब हजर करा!"

पुढील गोष्ट पुढील अंकीं.

मत्सर भोंवला

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला आणि प्रेत खांद्यावर काढून घेऊन स्मशानाच्या दिशेनें चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! केवळ हेवा वाटून जर कोणी तुला हा त्रास देत असेल तर ताम्रकेतुप्रमाणें शेवटीं त्यांचा नाशच होईल. तू गुणनिधिसारखा सर्व संकटांतून मुक्त होऊन सुखी होशील. तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून मी त्यांची गोष्ट सांगतों. लक्ष देऊन ऐक." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

पूर्व किनाऱ्यावरच्या एका राजाला एक मुलगा होता. त्याचें नांव ताम्रकेतु. मंत्र्याला ताम्रकेतूच्या वयाचाच गुणनिधि नांवाचा एक मुलगा होता. दोघे समवयस्क होते. ताम्रकेतु दुष्ट स्वभावाचा होता व गुणनिधि

सुशील व गुणवान होता! गुणनिधीचा स्वभाव. सर्वांना आवडे. म्हणून ताम्रकेतूला त्याचा फार हेवा वाटे. पदोपदीं तो गुणनिधीचा अपमान करी किंवा त्याला त्रास देई.

एकदां गुणनिधि आपल्या गुरूबरोबर रानांत फिरावयास गेला असतां त्याला वाटेंत एक सोन्याचें पीस दिसलें. जमिनीवर तें चकाकत असलेलें त्याला दिसलें, तेव्हां त्यानें तें उचलून घेतलें व गुरूला विचारलें—"मी हें घेऊं का कीं नको!"

"तूं जवळ ठेवून घेतलेंस तरी तुला त्रास होईल. सोडून दिलेंस तरी पण त्रास होईल." गुरु म्हणाला.

"तसें असेल तर ठेवून घेणेंच बरें!" असें म्हणत त्यानें तें पीस उचलून आपल्या फेट्यांत खोंचून ठेवलें.

गुणनिधि हिंडून घरीं परत आला तेव्हां राजकुमारानें त्याच्या फेट्यांत तुऱ्यांसारखें चमकत असलेलें पीस पाहिलें व त्याला विचारलें—"कोठें रे मिळालें तुला हें!"

"कां? रानांत! तुला हवें असेल तर घे!" गुणनिधि पीस काढून देऊं लागला.

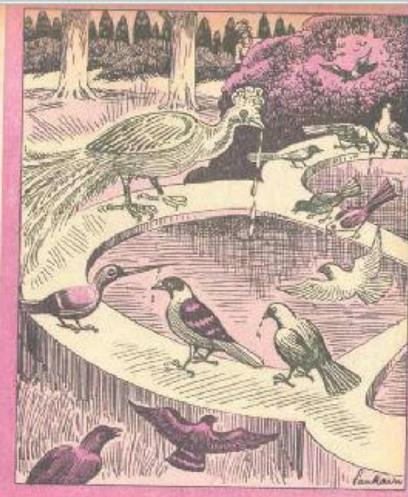
"तूं दिलेली ही भीक नको आहे मला. हें पीस ज्याचें आहे तो सुवर्णपक्षी एका महिन्याच्या आंत आणून दे. नाहीं तर तुझें डोकें उडवीन." राजकुमार म्हणाला.

तो सुवर्णपक्षी आतां कोठून आणायचा बिचाऱ्या गुणनिधीला कळेना. परंतु त्याच्या गुरूनेंच त्याला एक उपाय सांगितला. राजाच्या उद्यानांत पक्ष्यांना पाणी प्यायला म्हणून एक टांकीवजा कुंड होतें. गुरूच्या सल्ल्याप्रमाणें मंत्र्याच्या मुलानें त्यांतलें पाणी काढून टाकलें व त्यांत दारू भरून ठेवली.

नंतर तो शेजारीं एका झुडपांत दबा धरून बसून राहाला. उजाडण्याच्या सुमारास पक्ष्यांच्या झुंडीच्या झुंडी पाणी प्यायला तिकडे येऊं लागल्या. एक सुवर्णपक्षी त्या कुंडाच्या काठावर येऊन बसला आणि त्यांतली दारू पिऊं लागला. त्यानें पोटभर पिऊन घेतल्यावर त्याचें अंग व पंख ढिले पडले. मंत्र्याच्या मुलानें चटकन पुढें होऊन त्या पक्ष्याला धरलें आणि राजकुमाराला नेऊन दिलें. राजकुमारानें त्याच्या पायाला एक सांखळी बांधून ठेवली आणि निर्दयपणें ती सांखळी धरून त्या पक्ष्याला गरगर फिरवून गंमत करूं लागला. त्यानें आपल्या चोंचीनें व पंजांनीं राजकुमाराला खूप ओरबाडलें.

"तूं या पक्ष्याला शिकवून पाठविलें होतेंस म्हणून त्यानें माझें सर्व अंग ओरबाडून काढलें आहे. मी ही गोष्ट कधीं विसरणार नाहीं, लक्षांत ठेव." राजकुमार मंत्र्याच्या मुलाला म्हणाला.

पक्ष्यांची राणी म्हणून एक देवी होती. सुवर्ण पक्ष्याला राजकुमारानें जो त्रास दिला होता तो इतर पक्ष्यांच्या तोंडीं तिला कळला. तिला त्यामुळें इतका राग आला कीं रागाच्या भरांत तिनें आपल्या कमरेंतला

सोन्याचा कंबरपट्टा जमिनीवर फेंकला आणि आपल्या महालांत निघून गेली.

त्याच्या दुसऱ्याच दिवशीं गुणनिधि आपल्या गुरूबरोबर त्या बाजूला आला. त्याला तो कंबरपट्टा दिसला. त्यानें तो उचलून पाहिला व म्हणाला—"हा घेतला तर चालेल का कीं नको!"

"तूं ठेवून घेतलास तरी पश्चात्ताप करावा लागेल. नाहीं घेतलास तरी पश्चात्ताप करावा लागेल." गुरू म्हणाला.

"तरमग ठेवूनच घेतों." असें म्हणत त्यानें तो उचलून घेतला.

तो पाहून राजकुमारानें त्याला विचारलें "कायरे चाबकांच्या कमरेंतला हा कंबर-पट्टा तुला कोठें मिळाला?"

"शिकारीला गेलो होतों रानांत, तेथें मिळाला." मंत्र्याचा मुलगा म्हणाला.

"या गमजा नाहीं चालायच्या माझ्या-जवळ. तो कंबरपट्टा ज्या तरुणीचा आहे तिला आणून माझ्या स्वाधीन केलें नाहींस तर तुझें डोकें उडवीन. लक्षांत ठेव." राजकुमार म्हणाला. मंत्र्याच्या मुलानें तें आपल्या वडिलांना जाऊन सांगितलें.

"सोन्याचा दागिना कोठें सांपडला म्हणजे जगाला दाखवत सुटायचें नसतें. आतां सुटका नाहीं." बाप म्हणाला.

मंत्र्याचा मुलगा आपल्या गुरूबरोबर निघाला. योगायोग असा कीं पक्ष्यांची राणी रहात असे त्याच महालांत ते येऊन पोंचले. मंत्र्याच्या मुलानें मागचा पुढचा कांहीं एक विचार न करितां आपलें उपरणें तिचा अंगावर जाळ्यासारखें टाकलें व तिला धरून घोड्यावर बसला आणि स्वदेशीं आला. पक्ष्यांची राणी ओरडत होती, पण कांहीं उपयोग झाला नाहीं. पक्ष्यांनीं येऊन मंत्र्याच्या मुलाला चोचीनें टोंचून व पंजांनीं ओरबाडून काढण्याचा पुष्कळ यत्न केला. परंतु त्यानें चाबकानें त्या सर्वांचा समाचार घेतला व स्वतःचें रक्षण करून घेतलें.

पक्ष्यांच्या राणीचें सौंदर्य पाहून राज-कुमार म्हणाला—"तुझें रूप पाहून तुझ्याशींच लग्न करण्याचें मी ठरविलें आहे."

"माझ्याशीं लग्न करावयाचें असेल तर मला इकडे धरून घेऊन येणाराला प्रथम शिक्षा केली पाहिजे." ती म्हणाली.

"तूं सांगशील ती शिक्षा त्याला मिळेल." राजकुमार म्हणाला.

"त्याला उकळत्या तेलांत टाकलें पाहिजे." राणी म्हणाली.

राजकुमाराला तेंच हवें होतें. त्यानें एका मोठ्या भांड्यांत तेल उकळायला ठेवलें आणि त्यांत मंत्र्याच्या मुलाला टाकलें. परंतु तेल तापलेंच नाहीं. कारण पक्ष्यांच्या राणीनें आपल्या अदृश्य राहणाऱ्या सेवकां-करवीं विस्तवाचा ताप वाढूं दिला नाहीं.

मंत्र्याचा मुलगा मरणार ही आशा धरून राजकुमार हताश झाला. तो पक्ष्यांच्या राणीला म्हणाला—"तुझ्या इच्छेप्रमाणें सर्व केलें. आतां आपण लग्न करून घेऊं!"

"माझ्यावर तुझें खरें प्रेम किती आहे हें मला पहायचें आहे." राणी म्हणाली.

"पहा, अवश्य पहा! तुझ्या शब्दावर मी आपल्या प्राणाहून प्रिय मित्राचा बळी द्यायला तयार झालों होतों." राजकुमार म्हणाला.

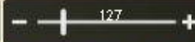
"आणखी काय? तूं सुद्धां उकळत्या तेलांतून बाहेर आले पाहिजेस." पक्ष्यांची राणी म्हणाली.

राजकुमार घाबरून विचारूं लागला—"या उकळत्या तेलांत? मी?"

"कां? मंत्र्याचा मुलगा त्यांतून बाहेर आला. त्यानें आढेवेढे घेतले नाहींत. हेंच

वाटतें तुझें माझ्यावरचें प्रेम?" पक्ष्याच्या राणीनें विचारलें.

राजकुमाराला नाइलाजानें कढईत उतरावें लागलें. त्याचें सर्व अंग पोळून तळून निघालें व त्यांतच तो मरण पावला. कारण या खेपेस पक्ष्यांच्या राणीनें चांगला जाळ करायला आपल्या अदृश्य सेवकांना सांगून ठेवलें होतें.

राजकुमार मरण पावल्यावर पक्ष्याची राणी आपला सुवर्णपक्षी घेऊन आपल्या महालांत निघून गेली.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ राजाला म्हणाला—"राजा! एका गोष्टीची शंका माझ्या मनांत आहे. पक्ष्यांच्या राणीनें मंत्र्याच्या मुलाच्या बाबतींत कां पक्षपात केला? तोच तर सुवर्णपक्ष्याला आणि पक्ष्यांच्या राणीला तिच्या विरुद्ध धरून घेऊन आला होता. मग राणीनें त्याचें रक्षण कां केलें? या प्रश्नाचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

त्यावर विक्रमार्क म्हणाला—"मंत्र्याच्या मुलाला दंड व्हावा असें पक्ष्यांच्या राणीला कधीं वाटलेंच नाहीं. कारण त्यानें जें कांहीं केलें होतें तें राजकुमाराच्या आज्ञेनें. सुवर्ण-पक्ष्याचें किंवा राणीचें जें अपहरण झालें त्याला मूळकारण राजकुमारच होता. म्हणून त्यालाच दंड मिळावा असें तिला वाटलें. परंतु राजकुमाराला वाटलें कीं तिच्या मनांत मंत्र्याच्या मुलालाच शिक्षा देण्याची इच्छा आहे. म्हणून तिच्या इच्छेप्रमाणें त्यानें तेल मागवून मंत्र्याच्या मुलाला त्यांत सोडलें होतें.

अशातऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतास अदृश्य झाला व पुन्हां झाडाच्या फांदीला लोंबकळूं लागला.

दत्तक पुत्र

एका राजाला तीन मुलें होतीं. पाडव्याच्या दिवशीं आंघोळी झाल्यावर नवीन वस्त्रें परिधान करून आल्यावर राजानें त्यांना विचारलें. "तुम्हांला रात्रीं काय काय स्वप्नें पडलीं?"

मोठा मुलगा म्हणाला—"मला स्वप्नांत मोठमोठीं नगरें, शेतें, गाई गुरें व मोठ मोठे राजवाडे आणि त्यांत काम करणारे असंख्य दासदासी दिसले. त्या सर्वांचा मालक मीच आहे हें देखील मी पाहिलें."

"सुंदर स्वप्न आहे. तुझें स्वप्न खरें व्हावें म्हणून मी तुझ्या नांवीं जहागीर लिहून देतों!" असें सांगून राजानें खरो-खरीच त्याला जहागीर लिहून दिली.

तें पाहून दुसरा मुलगा म्हणाला—"महाराज! मोठ्या भावाला जसें स्वप्न पडलें, हुबेहूब अगदीं तसेंच स्वप्न मला पडलें. राजानें त्याच्या नांवीं पण एक मोठी जहागीर लिहून दिली.

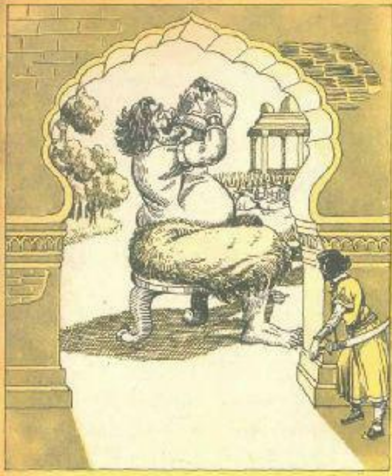
राजानें आपल्या सर्वांत धाकट्या मुलाला विचारलें. "तुला काय स्वप्न पडलें?" त्याचें नांव मुकुंद होतें.

"मला नाहीं इतकें चांगलें स्वप्न पडलें." मुकुंद म्हणाला.

पण राजा म्हणाला—"काय वाटेल तें स्वप्न पडलें असलें तरी सांग!"

म्हणून मुकुंद म्हणाला—"महाराजा! स्वप्नांत तुम्ही चांदीच्या लोटीनें हात धुवायला माझ्या हातावर पाणी घातलें आणि आईनें पंचाला माझा हात पुसला."

"असें होय! तूं माझ्याकडून आणि तुझ्या आईकडून आपली दासदासीसारखी

सेवा करविलीस होय ? जा निघून माझ्या राज्यांतून ! उद्यां सकाळच्या आंत राज्याच्या हद्दीपलीकडे गेला नाहींस व कोठें दिसलास तर तुझें डोकेंच उडवीन. लक्षांत ठेव." राजा म्हणाला.

राजा स्वभावानें फार तापट होता व रागाच्या भरांत तो काय करील व काय करणार नाहीं हें कोणाला कळणें शक्य नव्हतें. म्हणून राजा आणखी कांहीं पुढें बोलणार त्या आधींच मुकुंद तेथून निघून गेला. सहा महिने वणवण फिरत राहाल्यावर तो एका किल्ल्यांत शिरला. किल्ल्याला फाटकच नव्हतें. किल्ल्यांत प्रवेश करून तो वाट पहात उभा राहाला कीं किल्ल्याचा मालक येईल व त्याच्या पदरीं नोकरी करण्याची संधी मिळेल. परंतु इतक्यांत समोर त्याला एक राक्षस दिसला. त्याच्या हातांत एक मोठी राक्षसी कासंडी होती व तो शंभरावर गाईंना हांकीत येत होता. नंतर एका जागीं गाई थांबल्या. त्यानें एकेक करून गाईंचें दूध काढलें.

परंतु मुकुंदला एका गोष्टीचें आश्चर्य वाटलें, त्या राक्षसाला डोळे नव्हते. त्यानें दूध काढलें व तें सर्व गटगट प्याला. नंतर त्यानें गाईंना त्यांच्या गोठ्यांत पोंचतें केलें आणि गोठ्याचें दार बंद करून आपल्या महालांतल्या पडवींत एका मोठ्या लाकडी बांकावर जाऊन पडून राहाला.

मुकुंद धीर करून पुढें गेला आणि राक्षसा-जवळ जाऊन हळूंच म्हणाला—"बाबा !"

"कोण ?" राक्षसानें प्रश्न केला.

"तुमचाच मुलगा, बाबा !" मुकुंद म्हणाला.

"माझा मुलगा ? मला कोणी मूलबाळ नाहीं !" राक्षस चकित होऊन म्हणाला.

"आतां थोड्या वेळां पूर्वी जन्मलों, बाबा !" मुकुंद म्हणाला.

"ये जवळ, पाहातों." असें म्हणत राक्षसानें हात पुढें केले. मुकुंद मागें सरकला नाहीं. राक्षसानें मुकुंदच्या अंगाखांद्यावर हात फिरवून पाहिलें.

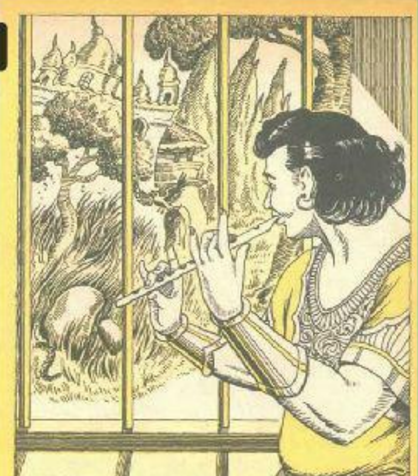
"छान, छान ! देवानें मला एक मुलगा दिला. आतां मला डोळे नसल्याचा त्रास होणार नाहीं." राक्षस म्हणाला.

"बाबा, मी तुम्हांला काय वाटेल ती मदत करायला तयार आहें." मुकुंद म्हणाला.

"माझें फक्त दुधावर भागतें. तुझें नाहीं भागणार तेवढ्यावर ! तुला काय वाटेल तें खा आणि लवकर माझ्यासारखा मोठा हो !" राक्षस म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशीं राक्षस गाईंना चरायला घेऊन गेला तेव्हां मुकुंदनें केरसुणीनें सर्व घर झाडून काढलें आणि कपड्यानें पुसून स्वच्छ केलें. बत्तीस वर्षांपूर्वी राक्षसाचे डोळे गेले. तेव्हां पासून कोणी किल्ला साफ केला नव्हता.

किल्ला साफ करीत असतां मुकुंदला एका कोंपऱ्यांत एक बांसरी दिसली. खिडकी जवळ बसून तो ती वाजवूं लागला. त्याबरोबर झाडें, आकाशांतले ढग व राक्षसाचा किल्ला त्या सुरावर तालांत नाचूं लागले.

निसर्गाचें तें नृत्य पाहून मुकुंदाच्या मनाला फार आनंद वाटला. तो त्या आनंदांत बराच वेळ बांसरी वाजवीत राहाला. नंतर बांसरी कमरेला खोंचून ठेवली. बांसरी वादन संपतांच निसर्गाचें नृत्यदेखील थांबलें. तें पाहून मुकुंदाला आश्चर्य वाटलें.

संध्याकाळीं राक्षस घरीं परत आला व मुकुंदला म्हणाला—"आज गाईंच्या बरोबर मी देखील खूप नाचलों. माझ्या पाया-खालच्या जमिनीचें नृत्यपण चालू होतें."

दुसऱ्या दिवशीं राक्षस गाईंना चरायला घेऊन निघाला तेव्हां मुकुंद म्हणाला—

"बाबा! तुम्ही कशाला एवढे कष्ट करतां? तुम्ही स्वस्थ घरीं बसा. मी जातों घेऊन गाई चरायला."

"ठीक! जा घेऊन. वाटेल तिकडे जा. पण दूर एक टेकडी आहे. त्या टेकडीवर एक पांढरें घर आहे. त्याच्या जवळ पास जाऊं नकोस. कारण त्या घरांत राहणाऱ्या भुतांच्या दुष्टपणामुळेंच माझे डोळे गेले. त्यांच्या पासून आपला बचाव कर, म्हणजे झालें." राक्षसानें त्याला सावध केलें.

"मी त्याची काळजी बाळगीन बाबा!" असें सांगून मुकुंद गाई घेऊन गेला.

किल्ल्याबाहेर थोडें अंतर तो चालून गेल असेल, त्याला ती टेंकडी दिसली. ती टेंकड एकाद्या उपड्या मडक्यासारखी दिसत होती त्यावर हिरवें गवत उगवलें होतें. दूर एक पांढरें घर दिसत होतें. त्याच्या चारी बाजूला झाडी होती. मुकुंदनें त्याच टेंकडीवर गाई चरायला सोडल्या आणि स्वतः एका झाडावर चढून बसला.

कांहीं वेळानें त्या पांढऱ्या घराच्या खिडकींत एक पिशाचिणी डोकावून पहात असलेली दिसली. तिनें मुकुंदला पाहिलें व म्हणाली—"अग अका! तो पाहिलास का तो पहा, तेजस्वी डोळ्याचा एक जण दिसतो आहे. लवकर ये!"

नंतर दोघी भूतभगिनी मुकुंद बसला होता, त्या झाडाखालीं आल्या. लगेच मुकुंदनें बांसरी वाजवायला सुरवात केली. वृक्षलता, गाई गुरें, एवढेंच नव्हें, तर ती टेंकडीदेखील नाचूं लागली. त्या पिशाचिनी पण नाचूं लागल्या. त्यांतल्या एकीनें नाचतां नाचतां एकदम उंच उडी मारली मुकुंदनें वरच्या वर तिचे केस धरून ते एका फांदीला बांधून ठेवले व तिला तसेंच लोंबकळत सोडून दिलें. इतक्यांत दुसरीनें उडी मारली. तिलादेखील त्यानें तसेंच बांधून ठेवलें.

"सोड आम्हांला, तूं मागशील तें देऊं आम्ही!" दोघी गयावया करूं लागल्या.

"माझ्या बाबांचे डोळे परत द्या!" मुकुंद म्हणाला.

तूं आम्हांला सोडलेंस तर आम्ही आणून देऊं." दोघी म्हणाल्या.

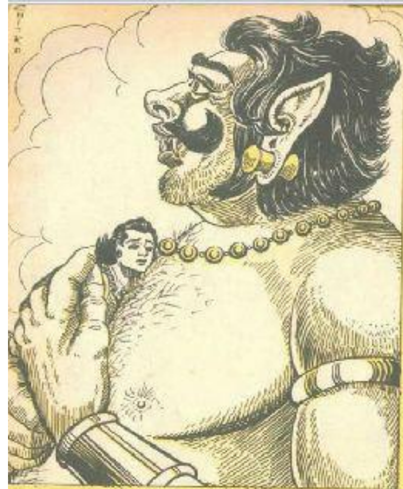
"तें नाहीं चालावयाचें. कोठें आहेत माझ्या बाबांचे डोळे, हें अगोदर सांगा! ते त्यांना नेऊन देतों आणि त्यांना दिसूं लागलें म्हणजे मग तुम्हांला सोडतों. तों पर्यंत तुम्हां दोघींना येथेंच लोंबकळत रहावें लागेल." मुकुंद म्हणाला.

"सैंपाक घरांत मोठ्या भट्टीवजा चुली वर कोनाड्यांत एका पेटींत दोन फळें आहेत. चुलीजवळ राक्षसाचीं पोरें आहेत. त्यांना पाहून "भौं" "भौं" करून भुंकूं नकोस, तीं भिऊन पळून जातील. चुचकारून त्यांना जवळ बोलावलेंस आणि त्यांच्या पाठीवर हात फिरवून मागितलीस तर तीं मुलें तीं फळें आणून देतील. तुझ्या बाबांनीं ती फळें खालीं तर त्यांना पुन्हां छान दिसूं लागेल." पिशाचिनी म्हणाल्या.

मुकुंद त्यांच्या घरीं गेला. सैंपाकघरांत पाऊल टाकतांच त्याला एका कोपऱ्यांत घाबरून लपून बसलेलीं राक्षसाचीं मुलें दिसलीं. पिशाचिनींनीं जें सांगितलें त्यांत कांहीं तरी लबाडी आहे हें ओळखून मुकुंद त्या मुलांच्या जवळ न जातां त्यांच्यावर मोठ्यानें 'भू' 'भू' करून ओरडला. घाबरून तीं मुलें पळूं लागलीं आणि भट्टींत पडून मरून गेलीं.

नंतर मुकुंद एक तिपाई घेऊन आला व वर चढून त्यानें कोनाड्यांतली ती पेटी काढली. त्या पेटींतली दोन हिरवीं फळें

त्यानें उचलली. पिशाचिनी ओरडत राहाल्या. पण त्यानें त्यांची फिकीर केली नाहीं व गाई घेऊन घरीं परतला.

संध्याकाळीं राक्षस दूध काढूं लागला तेव्हां विचारूं लागला–"बाळ, आज गाईंनीं दुप्पट दूध दिलें आहे. हें कसें काय?"

"बाबा! तुम्हांला डोळे नाहींत म्हणून गवताचें चांगलें कुरण कोठें आहे हें तुम्हांला माहीत नाहीं. आज गाई पोट भरून चरल्या." मुकुंद म्हणाला.

राक्षस त्या दिवशीं दोन मोठ्या कासंड्या भरून दूध प्याला व आपल्या बांकावर जाऊन बसला. मुकुंद पुढें येऊन म्हणाला–"बाबा! तुमच्या साठीं मी दोन फळें आणलीं आहेत. खातां का?"

"मी दुधाशिवाय कांहीं खात पीत नाहीं." राक्षस म्हणाला.

"तें कबूल! पण हीं फळें खाऊन पहा तर खरें. फार चांगलीं आहेत गोड गोड!" असें सांगून त्यानें तीं फळें राक्षसाच्या हातांत दिलीं. राक्षसानें एक फळ खाल्यावरोबर त्याला उजवा डोळा आला. तो चकित होऊन म्हणाला–"मला उजव्या डोळ्यानें छान दिसूं लागलें कीं."

"तर मग दुसरें पण खा!"

दुसरें फळ खाऊन राक्षस म्हणाला–"मला आतां फारच छान दिसूं लागलें आहे. दोन्हीं डोळ्यांनीं!" तो त्या आनंदांत नाचूं लागला. त्यानें मुकुंदला उचलून प्रेमानें कुरवाळलें आणि म्हणाला–"माझ्या मुलानें मला पुन्हां डोळे मिळवून दिले."

राक्षसाचा उत्साह थोडा ओसरल्यावर मुकुंदनें त्या पिशाचीनींची कथा वर्णन करून सांगितली. राक्षसानें दोन मशाली घेतल्या व झाडाला लोंबकळत असलेल्या दोघां पिशाचिनींना जाळून टाकलें. घरीं आल्यावर राक्षसानें आपल्या किल्ल्यांचें जुडगें मुकुंदाच्या स्वाधीन केलें आणि म्हणाला–"या किल्ल्यांतल्या सर्व दालनांच्या किल्ल्या या जुडग्यांत आहेत. त्यांत सोनें, चांदी व रत्नजवाहीर जें कांहीं आहे, तें सर्व आज पासून तुझें. मी मरेपर्यंत वाट पाहण्याची गरज नाहीं. तुला जें वाटेल तें घे आणि त्याचा वाटेल तसा उपयोग कर. मला एक सहस्र वर्षे आयुष्य आहे. म्हणून तूं सर्व दालनें उघडून पहा. त्यांत जें कांहीं मिळेलतें सर्व तूं घे."

मुकुंदनें एका मागून एक एकूण चाळीस दालनें उघडून पाहिलीं. त्यांतला तो अपूर्व ठेवा पाहून त्याचे डोळे अक्षरशः दिपून गेले. सर्व पृथ्वी पालथी घातली असती तरी एवढें धन मिळालें असतें कीं नाहीं, शंकाच वाटली त्याला. तो सर्व खजिना त्याला व्यर्थ व निरुपयोगी वाटला. त्यानें फक्त एक मुकुट, एक हिरा, चांदीच्या दोऱ्यानें मोती ओवून शिवलेला एक सदरा व चांदीचे जोडे घातले. नंतर रत्नखचित मूठ असलेली एक तलवार घेतली. सोन्याच्या मण्यांनी विणलेला एक अंगरखा काढून घेतला व अंगांत घालून पाहिला तर वजन मुळींच भासलें नाहीं.

कोणत्याहि तलवारीचा वार झाला तरी लागणार असें तें एक दुर्भेद्य कवच होतें.

तें सर्व घालून तो राक्षसाकडे परत येत असतां त्याला चाळीसावें दालन दिसलें. त्याच्या कुलुपाला गंज लागला होता. जुडग्यांतली एक देखील किल्ली त्या कुलपाला लागेना. म्हणून तो राक्षसाकडे येऊन म्हणाला–"बाबा! गंज लागलेल्या कुलपाची किल्ली दिसत नाहीं, या जुडग्यांत?"

"त्या कुलपाची किल्ली हरविली आहे. पण त्या दालनांत केरकचऱ्याशिवाय दुसरें कांहीं नाहीं." राक्षस म्हणाला.

"खरें सांगा बाबा! मी तें दालन उघडूं नये म्हणून तुम्ही हें म्हणालांत ना?" मुकुंदनें निर्भयपणें विचारलें.

मुकुंदाचा धीटपणा पाहून राक्षस विचारांत पडल्यासारखा दिसला. नंतर म्हणाला– "बाळ! तुला मी त्या खोलींत जाऊं दिलें तर तुझी माझी भेट पुन्हां कधीं होणार नाहीं." असें मला वाटतें.

"माझ्यावर कांहीं संकट येईल काय?" मुकुंदानें विचारलें.

"तुझ्यावर नाहीं. पण माझ्यावर येईल!" राक्षस म्हणाला.

त्याच्या डोळ्यांतून कांचेच्या गोट्यां-एवढी मोठमोठीं टपोर टिपें गळूं लागलीं.

"तुमच्यावर कोणतेंहि संकट येऊं नये याची जबाबदारी माझ्यावर. विश्वास ठेवा माझ्यावर!" मुकुंद म्हणाला.

राक्षस एक जुनी किल्ली मुकुंदला देत म्हणाला–"बाळ तूं कोठेंहि रहा मला कधीं विसरूं नकोस."

"बाबा! मी कोठें जातच नाहीं. तुम्ही आपलीं टिपें आवरा!" असें सांगून मुकुंदानें किल्ली घेऊन चाळीसाव्या खोलीचें कुलुप काढलें आणि आंत गेला. तो थक्क होऊन टक लावून पाहूं लागला.

खोलींत घोड्यासारखा एक देव होता. त्याच्या पाठीवर सोन्याचें खोगीर होतें. त्याचें शरीर चांदीसारखें चमकत होतें. त्याची आयाळ सोन्यासारखी चकाकत होती. जणुं स्वारीसाठीं कोणी तरी घोडा तयार करून आणून उभा केला आहे.

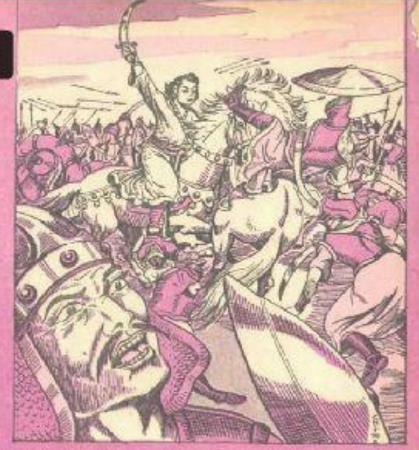
"आतां आला आहेस राजकुमार! लवकर गेलें पाहिजे! तुझ्या वडिलांनीं स्वतःच चूक करून स्वतःच संकटाला बोलावणें दिलें आहे. लवकर गेलें पाहिजे." घोडा मुकुंदाला माणसाच्या भाषेंत म्हणाला.

मुकुंद घोड्याला बाहेर घेऊन आला त्याच्यावर बसला. त्याबरोबर घोडा आकाश-मार्गे उडाला आणि त्याच्या वडिलाच्या राज्याजवळ उतरूं लागला. तेव्हां मुकुंदनें त्याला विचारलें–"काय झालें तरी काय हें सांगशील कीं नाहीं?"

"तुझ्या वडिलांनीं तुझ्या बहिणीच्या लग्नासाठीं स्वयंवर रचलें व ही अट लावली कीं जो कोणी घोड्यावर बसून खंदक एका उडींत ओलांडून किल्ल्यांत येईल त्याच्याशीं राजकन्येचें लग्न होईल. त्या अटीप्रमाणें अनेक तरुण राजकुमार आले व खंदक ओलांडण्याच्या प्रयत्नांत स्वतःच्या प्राणाला मुकले. म्हणून त्यांचे आईवडील व नाते-वाईक तुझ्या बाबांवर रागावले आहेत. त्यांनीं सर्वांनीं मिळून तुझ्या बाबांच्या राज्यावर स्वारी केली आहे.

मुकुंदला जें अंतर पार करून जायला सहा महिने लागले होते तें अंतर तो त्या घोड्यावर बसून सहा तासांच्या आंत पार करूं शकला. तो आपल्या राजधानींत आला तेव्हां शत्रुसैन्यानें राजवाड्याला वेढा दिला होता.

मुकुंद त्या घोड्याच्या सहाय्यानें व दुर्भेद्य कवच घालून आणि ती दिव्य तलवार

घेऊन शत्रुसैन्यावर तुटून पडला व शत्रु-सैन्याला त्यानें पिटाळून लावलें. तो शत्रु-सैन्य कापीत पुढें जात होता. पण त्याच्या केसालादेखील धक्का पोंचत नव्हता. शत्रु त्याला कैद करूं शकले नाहींत.

सूर्यास्ताच्या सुमारास युद्ध संपलें. सह-स्त्रावधि शत्रू मरण पावले होते. जे थोडे उरले होते ते घाबरून पळून गेले. किल्ल्याच्या भिंतीवर उभे राहून राजाचे शूर सरदार व सैन्य चकित होऊन तें सर्व दृश्य पहात होते. त्यांनीं जाऊन राजाजवळ निवेदन केलें कीं महाराज, राजधानीवरचें

संकट टळलें. स्वर्गांतून इंद्रासारखा एक शूर व पराक्रमी योद्धा आला व त्यानें एकट्यानें सर्व शत्रुसैन्याला कापून काढलें.

राजाला फार आनंद झाला. तो वाजत गाजत मुकुंद विश्रांति घेत बसला होता तेथें आला व आपलें आतिथ्य स्वीकारण्यास त्यानें आग्रह केला. कारण त्यानें आपल्या तिसऱ्या मुलास ओळखलें नाहीं.

मुकुंद राजवाड्यांत आला तेव्हां एका मोठ्या मेजवानीची तयारी करण्यांत आली होती.

"जेवण झाल्यावर आपण स्वस्थपणें बोलूं!" राजा मुकुंदला म्हणाला.

"मला भूक पण लागली आहे. चला खायला बसूं या." मुकुंद म्हणाला.

राजानें धांवत जाऊन चांदीच्या तांब्यांत पाणी आणलें आणि हातावर घालूं लागला. हात धुवून झाल्यावर राणीनें पुढें होऊन हात पुसायला पंचा दिला.

तेव्हां मुकुंद स्मित करून राजाकडे वळून म्हणाला—"तर मग माझें स्वप्न खरें ठरलें म्हणावयाचें!"

लगेच राजा व राणी दोघांनी आपल्या मुलाला ओळखलें. राजानें आपल्या मुलाची माफी मागितली. त्यानें मेजवानीच्या वेळीं असें जाहीर केलें कीं माझ्यानंतर माझ्या गादीला वारस माझा तिसरा मुलगा मुकुंदच राहील. दोन्हीं वडील मुलगे राजाला संकटसमयीं मदत करण्यास धांवले नव्हते.

मुकुंद राक्षसाला विसरला नाहीं. तो दर महिन्यांत एक दिवस आपल्या दिव्य अश्वावर बसून राक्षसाच्या भेटीला त्याच्या किल्ल्यांत जाई.

परोपकारी गोपाळ

एकादां गोपाळला त्याच्या गांवच्या पाटलानें कांहीं वस्तू एका जमीनदाराकडे पोंचविण्यास सांगितलें. कारण तें काम एका विश्वासू माणसाच्या हातूनच होण्यासारखें होतें.

गोपाळ जमीनदाराच्या गांवीं त्याच्या घराकडे वळला असेल एवढ्यांत त्याला एका झोंपडींत कोणी तरी स्त्री रडत बोलत असल्याचा भास झाला. त्यानें जवळ जाऊन ऐकलें तेव्हां त्याच्या कानीं हे शब्द पडले—"त्या ज्योतिषीबुवाचें म्हणणेंच शेवटीं खरें ठरणार म्हणावयाचें. मग मागें माझें व मुलांबाळांचें कसें व्हायचें?"

एका पुरुषाचा खोल आवाज ऐकूं आला—"मी अजून जिवंत आहे ना? मेलों नाहीं ना! सुखानें मरूं तरी देत कां नाहीं?"

तें ऐकून गोपाळ झोंपडींत शिरला. एक स्त्री व तिची चार मुलें एका चटईवर फाटक्या घोंगडीनें स्वतःला गुरफटून झोंपलेल्या माणसाजवळ बसून रडत होतीं.

गोपाळनें जवळ जाऊन विचारलें—"काय, झालें आहे? कोण हे? काय आजार आहे? मी करतों कांहीं तरी उपाय!"

ते थंडीचे दिवस होते. त्यांत तो आजारी माणूस एका फाटक्या चटईवर एक फाटकें कांबळें पांघरून पडून होता. म्हणून गोपाळनें आपली काश्मीरी शाल त्याच्या अंगावर टाकली.

रोग्याच्या बायकोनें अथपासून इतिपर्यंत आपली रडकथा सांगितली. म्हणाली—"हे माझ्या मुलांचे वडील. जमीनदाराच्या घरीं कामाला आहेत. आमचें हें झोंपडें जमीन-

दानी कीं भिकारी]

[श्री. मा. गो. मोरे

दाराच्या जमिनीवरच आहे. जमिनदाराच्या घरीं काम करून जी मिळकत होते त्या मिळकतीवर किती दिवस इतकीं पोटें भरणार ? पण जमीनदारानें त्याच्या घरीं काम करणाऱ्यांना फुकट औषध पाण्याची व्यवस्था करून दिली आहे. कोणी नोकरानें स्वतःच्या पैशावर औषध पाणी केलें तर त्यांना त्याचा राग येतो. कांहीं दिवसांपासून या मुलांच्या बाबांची प्रकृति बिघडली. जमीनदार साहेबांनीं आमच्या पंचक्रोशींतील एका सुप्रसिद्ध ज्योतिषी वैद्याला सांगून औषध पाणी सुरू केलें. या वैद्याला ज्योतिष शास्त्राबरोबर वैद्यक शास्त्राची पण माहिती आहे. त्याला कोणी बोलावलें म्हणजे तो प्रथम त्याची जन्मकुंडली पाहून त्याला वय किती लिहिलें आहे हें पाहून औषधोपचार करतो. नाहींतर सांगतो-'हा आजार मुरलेला आहे. बरा होणार नाहीं. तरीपण पाहिजे असेल तर औषध देतो.' कारण आपण औषध देऊन कोणी रोगी बरा झाला नाहीं व त्याला मरण आलें तर आपली अपकीर्ति होईल, ही भीति त्याला नेहमीं वाटते. त्यानें जें भवितव्य वर्तवलें तें बरेंचसें खरें पण निघालें म्हणून लोकांचा त्याच्या म्हणण्यावर विश्वास बसला व ज्योतिषी वैद्य म्हणून लोक त्याला ओळखूं लागले. परंतु कांहीं समजूतदार लोक त्याच्या कडून औषधोपचार करवीत नाहीत.

"हाच ज्योतिषी वैद्य प्रथम जन्म कुंडली पाहून जमीनदाराला म्हणाला–'यांना औषधाचा कांहीं उपयोग होणार नाहीं. कारण मंगळ व राहूंची संधी स्पष्ट आहे. ग्रहशांति करून देखील लाभ होईल कीं नाहीं शंकाच. तरीदेखील तुम्हांला पाहिजे तर औषध द्यायला माझी ना नाहीं."

"जर औषधाचा कांहीं उपयोगच नाहीं म्हणतां तर पैसे वायां घालविण्यांत तरी काय अर्थ आहे? ग्रहशांति करूनदेखील फायदा नाहीं म्हणतां आणि शांति करणें या गरिबाला कसें साध्य होणार! म्हणून सोडा त्याला देवाच्या भरंवशावर!" असें सांगून जमीनदारानें ज्योतिषी वैद्याला परत पाठविलें. म्हणून आम्ही पण हताश झालों आहों."

तें ऐकून गोपाळ म्हणाला–"हें सर्व कबूल! पण रोग्याला झोपायला एक खाट व पांघरायला एकादें कांबळें तरी द्यावें कीं नाहीं जमीनदारानें. या गार जमिनीवर त्याला झोपविण्यांत काय अर्थ? आणि हें पहा, औषधोपचार झाला पाहिजे व ग्रहशांति पण झाली पाहिजे. मनुष्य मरणार म्हणून त्याला कोणी टाकून का देतो? शेवटच्या घटकेपर्यंत औषधपाणी करावें लागतें. चला, वैद्याला बोलावून घेऊन येऊं या."

रोग्याची बायको गोपाळबरोबर जाऊन जमीनदाराकडून खाट व कांबळें मागून आणायला तयार होईना. औषधोपचार सुरू करा म्हणून सांगायला सुद्धां तिला धीर होईना.

गोपाळ तिला म्हणाला-"बाई! तुम्हांला भिण्याचें कांहीं कारण नाहीं. मी बोलेन

काय बोलावयाचें तें. मीदेखील एक जमीनदारच आहे." असें सांगून गोपाळ रोग्याच्या वायकोला बरोबर घेऊन ज्योतिषी वैद्याकडे गेला.

रोगी आल्याचें कळल्यावर वैद्यानें त्याचें नांव, जन्म नक्षत्र, तिथि वगैरे विचारलें.

"या रोग्याची कुंडली तुम्ही पाहिली आहे वैद्यबुवा! औषधोपचार करा. ग्रह-शांतीची पण सर्व व्यवस्था करा. किती खर्च होईल तो सांगा!" गोपाळ म्हणाला.

"होईल पन्नास-साठ रुपये खर्च!" वैद्य म्हणाला. त्यानें रोग्याला औषध दिलें.

"मी येऊन भेटेन आपल्याला आणि इतर गोष्टी बोलेन आपल्याजवळ!" असें सांगून गोपाळनें वैद्याला निरोप दिला आणि स्वतः लवकर परत येण्याचें वचन देऊन जमीनदाराच्या घरीं गेला.

जमीनदाराच्या घराजवळच्या आंब्याच्या झाडावर चढून कैऱ्या काढीत असतां घसरून एक मुलगा खालीं पडला. गोपाळ धांवत जवळ गेला. दहा बारा वर्षांचा मुलगा होता. त्याला चांगलेंच लागलें होतें. पण मुलगा बेशुद्ध झाला होता.

गोपाळ त्या मुलाला उचलून घेऊन लवकर ज्योतिषीवैद्याच्या घरीं गेला आणि म्हणाला—"हा मुलगा आतांच झाडावरून खालीं पडला. बेशुद्ध आहे. याला औषध देऊन शुद्धीवर आणा."

"हा पडला कव्हां! याचें नांव काय? याचें जन्मनक्षत्र काय?" वगैरे निरर्थक प्रश्न वैद्य करूं लागला.

"तें सर्व मला नाहीं माहीत. त्याचें भवितव्य नंतर पहा सावकाश. प्रथम त्याला औषध द्या." गोपाळ म्हणाला.

वैद्यानें जवळ येऊन मुलाला पाहिलें व म्हणाला—"अहो, हा तर जमीनदार साह

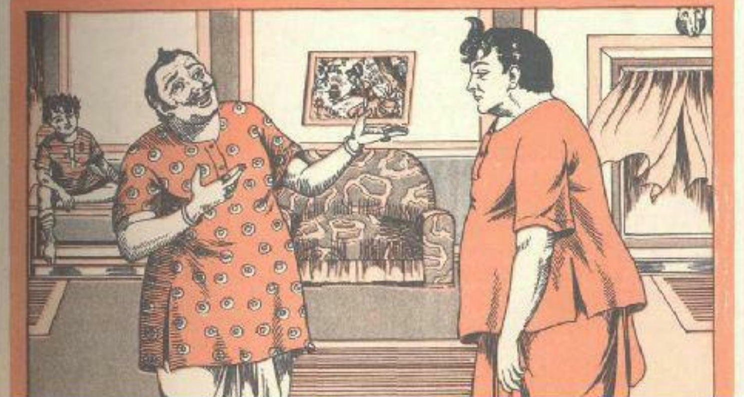
यांचा मुलगा आहे. आणा त्याला इकडे. त्याला शुद्धीवर आणून मी औषधोपचार करतों. ग्रहदोष पण असावा अशी शंका आहे. ग्रहशांति पाठीमागून करतां येईल." असें सांगून त्यानें औषधोपचार केला व मुलगा शुद्धीवर आला. गोपाळनें त्याला जमीनदाराच्या घरीं पोचता केला.

गोपाळ मुलाला पोचता करून जमीन-दाराचा निरोप घेऊं लागल्यावर तो म्हणाला—"अहो, असे एकदम निघालांत काय! आपण आमच्यावर इतके उप-कार केले आहेत कीं या उपकाराची फेड आयुष्य भर करणें शक्य नाहीं आम्हांला."

"होय, पण मला थोडें घाईचें काम आहे. म्हणून निरोप द्या!" गोपाळ म्हणाला.

"तें कांहीं झालें तरी मी तुमचा जाऊं देणार नाहीं आपल्याला! आपली काय सेवा करूं सांगा!" जमीनदार म्हणाला.

गोपाळनें हो ना करीत जमीनदारानें जास्तच आग्रह केला तेव्हां विचारलें "मला दोन कांबळीं व शंभर रुपये देऊं शकाल का?"

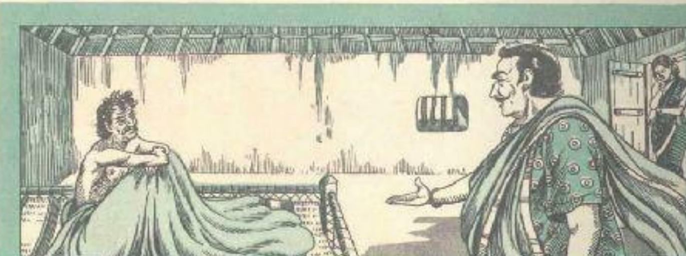

प्रथम कांहीं घ्यायला तयार न होणारा गोपाळ हें सर्व मागूं लागला तेव्हां ज़मीनदाराला आश्चर्य वाटलें. पण उपकाराच्या ऋणाखालीं तो वांकला होता व स्वतः आग्रह कर करून त्यानें मागायला सांगितलें होतें. म्हणून नकार देणेंदेखील त्याला शक्य नव्हतें. त्यानें गोपाळनें सांगितल्याप्रमाणें कांबळी व शंभर रुपये देऊन त्याला निरोप दिला.

गोपाळनें रोग्याच्या घरीं जाऊन रोग्याच्या बायकोला पांच रुपये देऊन प्रथम एक खाट विकत घेऊन यायला सांगितलें. नंतर तो वैद्याकडे गेला व त्याला पन्नास रुपये देऊन ग्रहशांति करायला सांगितली आणि रोग्याच्या झोंपडींत परत आला. बाकी उरलेले पैसे रोग्याच्या बायकोच्या हातांत देऊन पुढील खर्चासाठीं ठेवून घ्यायला सांगितलें व पाटलानें सांगितलेलें काम पुरें करून गांवीं परतला.

पुढें जमीनदाराला सर्व कळलें. एका परगांवच्या जमिनदारानें येऊन आपल्या नोकराला व मुलाला संकट समयीं मदत केलेली ऐकून त्याला त्याची मान खालीं झाल्यासारखें वाटलें. म्हणून तो आपल्या नोकराच्या झोंपडींत गेला व म्हणाला "अरे गृहस्था! तूं माझ्याकडे येऊन कां नाहीं हें सर्व मागून घेतलेंस? मी नसतें का दिलें! परगांवच्या गोपाळच्या मदतीची काय गरज होती?"

नंतर, त्यानें दिलेल्या पैशावरच औषधोपचार झाल्याचें रोग्याला सांगितलें. त्यानेंच गोपाळला पाठविलें असल्याचें सांगण्यासदेखील त्यानें मागें पुढें पाहिलें नाहीं. नंतर त्यानें आपल्या मुलाबरोबर आपल्या नोकराची ग्रहशांति करविली.

हात लावील तें सोनें

एका व्यापाऱ्याला एक मुलगा होता. मुलाची आई मुलाच्या लहानपणींच वारली असल्यामुळें मुलगा थोडा लाडांतच वाढला होता. मुलासाठींच त्यानें पैसा मिळविला व त्याच्याच हौशीखातर पाण्यासारखा खर्च पण केला.

एकदां व्यापारी आजारी पडला व जगण्याची आशा सुटली तेव्हां मुलाला जवळ बोलावून म्हणाला "बाळ! मी मिनिटांचा पाहुणा आहें. मी तुला एक आशीर्वाद देतो. तूं हात लावशील तें सोनें होईल." असें सांगून व्यापाऱ्यानें डोळे मिटले.

व्यापाऱ्याचा मुलगा आपल्या वडिलांच्या मरणानंतर पुष्कळ रडला. शोक ओसरल्यावर तो देखील बापाचा धंदा पाहूं लागला. बापाच्या आशीर्वादानें त्याला व्यापारांत पुष्कळ फायदा मिळूं लागला.

त्याला वाटलें कीं बापाच्या आशीर्वादानेंच त्याला इतकी धनप्राप्ती होत आहे. परंतु आशीर्वाद खरा आहे कीं नाहीं हें देखील पाहालें पाहिजे. म्हणून त्यानें ज्या बाजारांत माल महाग होता त्या बाजारांतून विकत घेऊन ज्या बाजारांत तो स्वस्त होता त्या बाजारांत विकायला न्यायचें ठरविलें. त्यानें एका बाजारांत खजूर महाग होता तेथें विकत घेतला आणि तो इजिप्त देशांत विकण्यासाठीं घेऊन गेला. इजिप्त देशांत खजूर फार स्वस्त मिळत असे.

इजिप्तच्या राजाला ती गोष्ट कळली. त्यानें चकित होऊन आपल्या मंत्र्याला

विचारलें–"हा कोण विक्षिप्त व्यापारी आहे बुवा ?" मंत्र्यानें एका अधिकाऱ्याला पाठवून राजाज्ञेप्रमाणें त्या तरुण व्यापाऱ्याला घेऊन यायला सांगितलें.

अधिकाऱ्यानें तरुण व्यापाऱ्याला राजासमोर हजर केलें तेव्हां राजानें त्याला विचारलें–"तूं अशातऱ्हेनें मूर्खपणानें स्वतःचा सर्वनाश कां करीत आहेस ?"

"महाराज ! माझ्या वडिलांच्या आशीर्वादानें मी कांहीं जरी केलें तरी सुवर्णवृष्टिच होणार यांत शंका नाहीं. परंतु नशिबाची परीक्षा करण्यासाठींच मी असा उलटा व्यापार सुरू केला आहे." तरुण व्यापारी म्हणाला.

"तुझ्या वडिलांनीं तुला काय आशीर्वाद दिला होता हें कळूं तर दे !" राजानें त्याला विचारलें.

"मी मातीला हात लावला तरी ती सोनें होईल." असें म्हणून तरुण व्यापाऱ्यानें मूठभर माती हातांत घेऊन मूठ उघडली. माती नाहींशीं झाली होती. तिच्या जागीं हातांत कांहीं तरी चमकत होतें. ती एक सोन्याची अंगठी होती. राजाच्या वंशांत ती पिढ्यानपिढ्या होती. परंतु एकदां ती हरवली व अशातऱ्हेनें ती त्याला परत मिळाली. राजानें ती शोधून काढण्यासाठीं लक्षावधि रुपये खर्च केले होते. परंतु अचानक अशातऱ्हेनें ती मिळाली.

"खरोखरच तुझ्या बाबांचा आशीर्वाद आहे खरा, सोन्यासारखा अनमोल. दैव जरी आडवा उभा राहाला तरी तो तुझें भाग्य पालटूं शकणार नाहीं. असें सांगून राजानें आपल्या मुलीचें त्याच्याशीं लग्न करून दिलें. पुढें हाच तरुण व्यापारी इजिम देशाचा राजा झाला.

शक्तिदेव

[२]

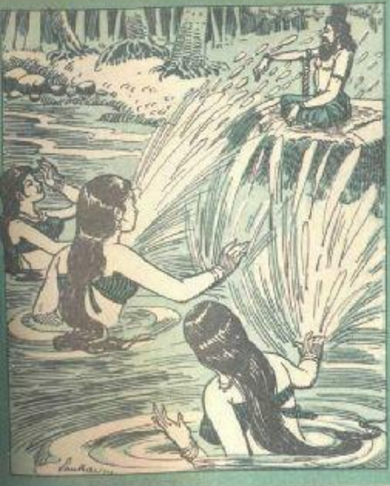
इतक्यांत काळोख पडला. मोठमोठे पक्षी दूरदुरून कोठून तरी उडत तिकडे आले. कांहीं वेळ त्या झाडाभोंवती आकाशांत घिरट्या घालीत राहून शेवटीं तेथेंच झोंपीं गेले.

एका पक्ष्याच्या पंखाखालीं शिरून झोंपला. सकाळीं उजाडतांच तो पक्षी आकाशांत उडाला. आहाराच्या शोधार्थ कोणत्यातरी बेटाच्या एका उद्यानावर कांहीं वेळ घिरट्या घालीत तो खालीं उतरला. लगेच शक्तिदेव पंखा खालून बाहेर आला.

तो उद्यानांत फिरूं लागला. फुलें तोडायला दोन तरुण स्त्रिया त्या उद्यानांत आल्या. त्यांनीं त्याला पाहिलें व थोड्या घाबरल्या. त्यानें जवळ जाऊन त्यांना विचारलें "या देशाचें नांव काय व तुम्ही कोण ?"

"ही कनकपुरी आहे व हा विद्याधरांचा देश आहे. हें उद्यान राजकन्या चंद्रप्रभा हिचें आहे. आज आम्ही आमच्या मालकिणीसाठींच फुलें वेंचायला आलो आहों." दोघींपैकीं एक म्हणाली. शक्तिदेवनें त्याला त्यांच्या मालकिणीकडे घेऊन जाण्यास विनंति केली.

चंद्रप्रभेच्या महालांत रत्नखचित खांब व सोन्याच्या भिंती होत्या. त्याला दुरून येत असलेला पाहून चंद्रप्रभेनें जवळ येऊन विचारलें–"कोण तुम्ही ? या देशांत मानव जातीला प्रवेश नाहीं. आपण कसे काय आलांत ?"

शक्तिदेवानें कांहीं एक न लपवितां खरें तें सर्व सांगून टाकलें. म्हणाला— "कनकरेखा नांवाच्या राजकन्येशीं विवाह करण्याच्या हेतूनें तिनें घातलेली अट पुरी करण्यासाठीं मी कनकपुरीस आलों आहें." नंतर चंद्रप्रभेनें त्याला एकांतांत बोलावून त्याला आपली जीवनकथा सांगितली.

शशिखंड नांवाच्या एका विद्याधर राजाला चार मुली होत्या. चंद्रप्रभा सर्वांत मोठी मुलगी. चंद्ररेखा, शशिरेखा, शशिप्रभा नांवाच्या तिला तिघी बहिणी होत्या. मुली वयांत आल्यावर चंद्रप्रभेच्या तिघी बहिणी मंदाकिनी नदींत स्नानाला गेल्या. तेथें त्यांनी सौंदर्यगर्वानें थट्टेखातर एका मुनींच्या अंगावर पाणी उडविलें. मुनीनें रागाच्या भरांत तिघींना मानवजन्म मिळेल असा शाप दिला.

तें कळल्यावर विद्याधर राजा मुनींकडे गेला व त्यानें मुनींचे पाय धरून मुलींच्या वतीनें क्षमा मागितली व प्रार्थना केली कीं तिघींच्या शापाचा अवधी निरनिराळा असावा व त्यांना पूर्वजन्माची कथा आठवेल असा आशीर्वाद द्यावा. मुनीनें तें मान्य करून तसा आशीर्वाद दिला. तिघींना मानवजन्म मिळाला. त्यानंतर विद्याधर राजानें कनकपुरी चंद्रप्रभेला देऊन स्वतः वानप्रस्थाश्रम ग्रहण केला.

एकदां चंद्रप्रभेला स्वप्नांत अंबिकेचें दर्शन झालें. ती म्हणाली—"तुला पण मानवच पति म्हणून लाभेल." त्या स्वप्नावर विश्वास करून तिनें कोणत्याहि विद्याधराशीं लग्न केलें नाहीं. आजपर्यंत अविवाहित राहाली. नंतर म्हणाली "आतां तुम्ही असे अनपेक्षित आलां आहां. हा दैवयोगच म्हणावयाचा. आपल्याशीं विवाह करण्याची माझी इच्छा आहे. चतुर्दशीच्या दिवशीं सर्व प्रमुख विद्याधर वृषभगिरीवर जमतात व शंकराची आराधना करतात. माझे वडील देखील त्यावेळीं हजर राहतील. मी त्यांना भेटून त्यांची परवानगी घेऊन लौकर परत येतें. तोपर्यंत तुम्ही येथें रहावें."

ती वृषभगिरीवर निघाली तेव्हां ती शक्तिदेवाला म्हणाली—"माझ्याबरोबर माझे सर्व दास दासीपण जात आहेत. तुम्हांला एकट्यानें रहावें लागत आहे. वाटेल तिथें हिंडा व फिरा. महालाच्या सर्वांत वरच्या मजल्यावर मात्र जाऊं नका."

शक्तिदेव बेटावर एकटा होता. काय करावें त्याला कळत नव्हतें. सर्व राजवाडा पाहून झाला. पहायला कांहीं उरलें नाहीं. तेव्हां सहज त्याच्या मनांत आलें कीं चंद्रप्रभेनें वरच्या मजल्यावर जाऊं नये असें कां बरें सांगितलें असावें? तो जिना चढूं लागला. अगदीं शेवटच्या मजल्यावर त्याला तीन सभा मंडप दिसले. दार उघडून तो आंत गेला. तेथें एक रत्नखचित पलंग होता. त्यावर एक मानव आकृति पडलेली होती. पायापासून तोंडावर पांघरूण होतें. त्यानें पांघरूण उचलून पाहिलें तर ती कनकरेखाच होती. ती झोंपी गेल्या सारखी पडून होती. परंतु निष्प्राण होती.

"जिच्याशीं लग्न करण्यासाठीं मी इतकी खटपट करून येथवर आलों ती इकडे आली कशी व मृतावस्थेंत पडून कां आहे?" तो मनांतल्या मनांत विचार करूं लागला.

तो दुसऱ्या व तिसऱ्या सभा मंडपांत गेला. तेथें त्याला आणखी दोन स्त्रिया मृतावस्थेंत तशाच पडून राहलेल्या दिसल्या. तो चकित होऊन भरभर जिना उतरून खालीं गेला. एक बावडी त्याला दिसली. त्या बावडी जवळ एक घोडा सज्ज उभा होता. घोड्यावर चढून थोडें हिंडावें असें त्याच्या मनांत आलें. तो घोड्याजवळ गेला. परंतु घोड्यानें इतक्या जोरानें लाथ मारली कीं शक्तिदेव बावडींत जाऊन पडला. तो पोहून वर आला तेव्हां त्याला हें पाहून आश्चर्य वाटलें कीं तो वर्धमानपुरच्या उद्यानांतल्या विहिरींतून बाहेर आला आहे.

तरमग विद्याधरपुर कोठें गेलें? वर्धमान-पुरला तो कसा काय येऊन पोचला? विचार करीत शक्तिदेव आपल्या घरीं गेला. त्याचे वडील व इतर घरची मंडळी त्याला भेटली. सर्वांना तो सुखरूप घरीं परत आलेला पाहून फार आनंद झाला.

लगेच राजाची घोषणा त्याच्या कानीं पडली. कोणी ब्राह्मण किंवा क्षत्रियकुमार कनकपुरी पाहून आला असेल तर राजा त्याच्याशीं राजकन्येचें लग्न करून देईल व त्याला आपला युवराज म्हणून जाहीर करील." तें ऐकून शक्तिदेव ती घोषणा करणाऱ्या अधिकाऱ्यांजवळ जाऊन म्हणाला-"मी कनकपुरी पाहून आलों आहें." ते त्याला राजाकडे बोलावून घेऊन गेले.

राजा त्याला पाहून म्हणाला-"ओहो! एकदां फसवेगिरी केलीस ती पुरली नाहीं वाटतें?"

"मी खोटें बोललों असेन तर आपण द्याल ती शिक्षा भोगायला मी तयार आहें." शक्तिदेव म्हणाला.

पण राजानें राजकन्येलाच बोलाविलें. तिनें त्याला ओळखलें व म्हणाली-"हा पुन्हां खोटें बोलणार असेल!"

"तें पाठीमागून पाहूं. प्रथम हें सांग कीं कनकपुरीच्या महालांत पलंगावर मृतावस्थेंत पडलेली राजकन्या येथें जिवंत होऊन कशी काय आली?" शक्तिदेवानें विचारलें.

लगेच कनकरेखा म्हणाली-"बाबा! हा कनकपुरीला जाऊन आला आहे. मी शापग्रस्त विद्याधर जातीची आहें व शाप मिळाल्याप्रमाणें आपल्या पोटीं मला जन्म मिळाला. पण ही गोष्ट जेव्हां मनुष्य जातींत कोणाला कळेल त्याच वेळीं मला शापमुक्ति मिळेल असा शाप होता. याचाच विवाह माझ्याशीं व माझ्या तिघां बहिणींशीं होईल." असें सांगून ती भोवळ आल्या-सारखी पडली आणि तिचें प्राणोत्क्रमण झालें.

राजवाड्यांत सर्वत्र शोककळा पसरली. शक्तिदेवाला वाटलें कीं आपला सर्व प्रयत्न निष्फळ ठरला. पण थोड्या वेळानें कनकरेखेनें मरतांना तिच्या सर्व बहिणी त्याच्याशीं

विवाह करतील हें भविष्य वर्तविलें होतें. म्हणून त्यानें पुन्हां कनकपुरी जाण्याचें मनाशीं ठरविलें. त्या प्रमाणें तो प्रथम विटकपुरीच्या बंदरांत गेला. तेथें त्याला समुद्रगुप्त भेटला. जहाज फुटून गेलें तेव्हां दोघे कसे वांचले त्याचें वर्णन दोघांनीं परस्परांना सांगितलें.

शक्तिदेव त्या दिवशीं समुद्रगुप्ताच्याच घरीं राहाला. दुसऱ्या दिवशीं कांहीं व्यापाऱ्यांसह जहाजांत बसून तो उत्स्थल द्वीपाकडे निघाला. तेथें तो विष्णुदत्त याच्याकडे उतरला. तो व्यापाऱ्यांच्या गल्लींतून जात असतां सत्यव्रताच्या मुलांशीं त्याची भेट झाली. त्यांनीं त्याला ओळखून विचारलें—"काय हो, एकटेच येतां आहां हें कसें? आमचे वडील कोठें आहेत?"

"तुझे वडील एका भोवऱ्यांत पडून समुद्रांत बुडाले." शक्तिदेव म्हणाला.

"तुम्ही दोघे एकाच नावेंत गेलां होतां मग तूं एकटाच कसा काय वांचलास? तूंच माझ्या वडिलांना ठार केलें आहेस. उद्यां तुला चंडिकेसमोर बळी देऊं." असें सांगून सत्यव्रताच्या मुलानें त्याला बांधून चंडिकेच्या देवळांत नेलें.

आतां आपलें रक्षण करणारा उरला नाहीं हें जेव्हां त्यानें पाहिलें तेव्हां त्यानें चंडिकेलाच नमस्कार करून स्वतःचें रक्षण करण्याची प्रार्थना केली. नंतर तो झोंपीं गेला.

सकाळीं त्याची झोंप मोडली तेव्हां त्याला सत्यव्रताची मुलगी बिंदुमति समोर दिसली. ती त्याला म्हणाली—"मी तुझें रक्षण करीन. तूं माझ्याशीं गांधर्व विवाह करून घे. माझे भाऊ माझ्यासाठीं अनेक वर पाहून आले. परंतु तुला पाहतांच मी तुला मनानें वरलें आहे."

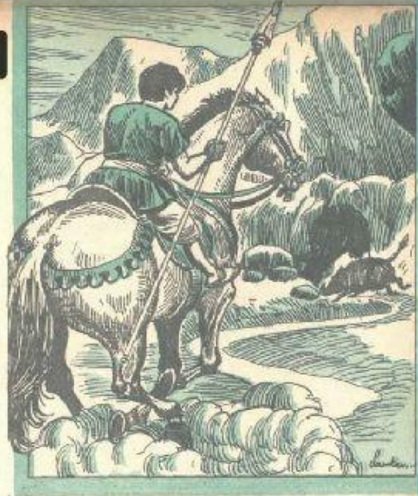
जेव्हां तिच्या भावाला कळलें कीं ज्याला बळी देण्यासाठीं म्हणून त्यानें रात्रीं बांधून ठेवलें आहे त्याच्याशींच लग्न करण्याचा हट्ट त्याच्या बहिणीनें धरला आहे तेव्हां नाइलाजानें तो तिच्याशीं तिचें लग्न करून देण्यास तयार झाला. दोघांचें लग्न झालें व शक्तिदेव श्वशुर गृहींच राहूं लागला.

एके दिवशीं त्याचा मेहुणा धांवत धांवत आला व त्याला म्हणाला—"अहो एक भयंकर डुकर कित्येकांना ठार करीत इकडे येत आहे." तें ऐकून शक्तिदेव एक मंत्रवलेलें अस्त्र घेऊन त्या डुकराच्या समाचारास आला. त्यानें त्या डुकरावर तें अस्त्र फेंकलें. पण डुकर त्याचा नेम चुकवून पळून गेलें आणि एका गुहेंत शिरलें. शक्तिदेव त्या डुकराच्या पाठोपाठ गुहेंत शिरला. कांहीं वेळानें एका उद्यानांत त्याला एक अत्यंत रूपवती स्त्री दिसली.

त्याला पाहतांच ती स्त्री घाबरल्या सारखी पळत पळत त्याच्या जवळ आली.

"कोण तूं? काय झालें म्यायला तुला?" त्यानें तिला विचारलें.

"मी चंडविक्रम राजाची कन्या आहें. माझें नांव बिंदुरेखा. एक दुष्ट राक्षस मला उचलून येथें घेऊन आला आहे. तो डुकराचें रूप घेऊन बाहेर अरण्यांत आहाराच्या शोधार्थ जातो. आज कोणी तरी त्याच्यावर

अस्त्र प्रहार केला असावा. तो पळत येऊन गुहेंत मेला आहे." ती म्हणाली.

"मीच त्याच्यावर अस्त्र फेंकलें होतें." शक्तिदेव म्हणाला.

"खरेंच! कोण तूं?" तिनें विचारलें.

"मी एक ब्राह्मणकुमार आहें." शक्तिदेव म्हणाला.

"होय का? तर मग तूंच माझा होणारा पति आहेस!" ती म्हणाली.

शक्तिदेव तिला घेऊन आपल्या घरीं गेला व आपली पहिली बायको बिंदुमति हिच्या परवानगीनें त्यानें बिंदुरेखेशीं विवाह करून

घेतला. त्यानंतर बिंदुरेखा गरोदर होऊन तिला आठवां महिना लागल्यावर बिंदुमति शक्तिदेवाला म्हणाली–"बिंदुरेखेचें पोट चिरून तिच्या पोटांतलें मूल मला आणून दे!"

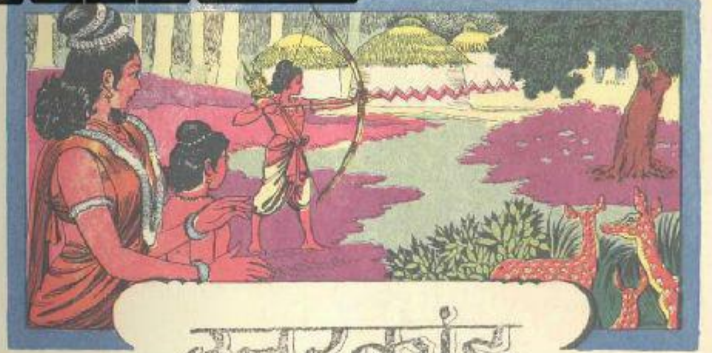
तें ऐकून शक्तिदेवाला संशय आला की तिला सवती मत्सर होत असावा. तो बिंदुरेखेकडे गेला. त्यानें बिंदुमतीनें जें सांगितलें होतें तें सर्व खरें खरें सांगून टाकलें. त्यावर बिंदुरेखा म्हणाली "त्यांत भिण्याचें किंवा दुःख करण्यासारखें कांहीं नाहीं. तिच्या म्हणण्या प्रमाणें कर."

शक्तिदेवानें त्याप्रमाणें बिंदुरेखेचें पोट चिरून मूल बाहेर काढलें. लगेच त्याच्या हातांत एक खड्ग आलें व तो स्वतः एक विद्याधर झाला आणि बिंदुरेखा अदृश्य झाली.

बिंदुमती पुढें येऊन म्हणाली–"आम्ही तिघी शापग्रस्त विद्याधर कुमारी आहोत. आमची एक बहीण कनकरेखा हिला तूं वर्धमान येथें पाहिलें आहेसच. ती शापमुक्त होऊन कनकपुरी येथें पोंचली आहे. माझी तिसरी बहीण पण शापमुक्त झाली आहे. मी देखील तिकडेच जात आहें. आमची सर्वांत मोठी बहीण चंद्रप्रभा तेथेंच आहे. तूं या तलवारीच्या जोरावर कनकपुरी पर्यंत पोंचलास तर आम्हां चौघींचा विवाह तुझ्याशीं होईल." असें सांगून नांपण अदृश्य झाली.

शक्तिदेव व्योम मार्गें कनकपुरीला गेला. तेथें चौघी बहिणी त्याला बरोबर घेऊन त्यांचे वडील शशिखंड याच्याकडे गेल्या. त्यानें आपल्या मुलींचें लग्न त्याच्याशीं करून दिलें. त्याचें नांव शक्तिवेग असें ठेवण्यांत आलें. तो आपल्या चारही राण्यांसह विद्याधर राज्याचा अधिपति म्हणून राज्य करूं लागला.

उत्तरकांड

दुसऱ्या दिवशीं राम दरबारांत बसला असतां बाहेर दरवाज्यांत एका कुत्र्याचें भुंकणें ऐकूं आलें. त्या कुत्र्याला आपलें कांहीं गाऱ्हाणें रामाकडे पोंचतें करावयाचें आहे, हें कळल्यावर लक्ष्मण त्याला आंत दरबारांत घेऊन आला.

कुत्र्याच्या कपाळाला एक जबर जखम झाली होती. राम म्हणाला "तुला जें कांहीं बोलावयाचें असेल खुशाल सांग!".

"सर्वार्थ सिद्धी नांवाच्या एका भिक्षूनें माझें डोकें फोडलें आहे. मी कोणत्याहि प्रकारें त्याच्या वाटेला गेलो नव्हतों." कुत्रा म्हणाला. रामानें लगेच त्या भिक्षूला बोलावून विचारलें–"तूं या कुत्र्याचें कपाळ कां फोडलेंस?"

"राजन! मी भिक्षेसाठीं दारोदारीं फिरत असतां मला कोठें भिक्षा मिळाली नाहीं. त्यावेळीं हा कुत्रा मला आडवा आला. मी त्याला पुष्कळ सांगितलें कीं मला तें खपायचें नाहीं. पण त्यानें ऐकलें नाहीं. मला राग आला व मी त्याचें कपाळ फोडलें. याचा दंड मला तूं तुला योग्य वाटेल तो दे." सर्वार्थ सिद्धी म्हणाला.

रामानें आपल्या दरबारी लोकांचें मत विचारलें. सभेंत अनेक विद्वान पंडित होते. पण कोणीच उत्तर दिलें नाहीं.

तें पाहून कुत्रा म्हणाला—"रामा! मी सांगेन तो दंड दे! कालंभर नांवाच्या जागीं याला कुलपतीच्या पदावर नेमावें." रामानें त्याप्रमाणें त्याला त्या पदावर नेमलें आणि हत्तीवर बसवून त्याला निरोप दिला. भिक्षूपण मोठ्या आनंदानें निघून गेला.

तो निघून गेल्यावर रामानें व मंत्र्यानें त्या कुत्र्याला विचारलें—"तूं त्या भिक्षूला दंड म्हणून तें काम कां देववलेंस?"

"मी मागच्या जन्मीं तेंच काम केलें होतें. तेव्हां मला जेवायला उत्तम जेवण मिळे व दासदासी सेवेला असत. मी एक दयाळ, विनयशील व सच्चरित्र म्हणून प्रसिद्ध होतों. देव व ब्राह्मण यांची नित्य नियमितपणें मी सेवा करीत असें. परंतु मी त्या पदावर काम केलें म्हणून मला या जन्मीं कुत्र्याच्या नीच जातींत जन्म घ्यावा लागला. त्या महा कोपिष्ट भिक्षुकाला त्या पदावर काम केल्यावर जन्मजन्मांतर नरकवास करावा लागेल." कुत्रा म्हणाला.

कुत्रा निघून गेल्यावर एक बटवाघूळ आणि गिधाड यांचें आपसांत भांडण झालें व दोघे रामाकडे न्याय निवाडा करून घेण्यास आले. त्यांनीं दोघांनीं एक घर पाहिलें व तें घर आपलें आहे असें सांगून दोघे भांडूं लागले. निवाडा करण्यापूर्वीं तें घर पाहाण्यासाठीं राम आपल्या मंत्र्यांसह पुष्पक विमानांत बसून आला.

"तूं हें घर केव्हां बांधलेंस?" रामानें गिधाडाला विचारलें.

"या भूमीवर मनुष्य जन्मास आला तेव्हां मी हें घर बांधलें." असें गिधाड म्हणालें.

लगेच बटवाघूळ म्हणालें—"रामा! या पृथ्वीवर झाडें उगविलीं तेव्हांच मी हें घर बांधलें."

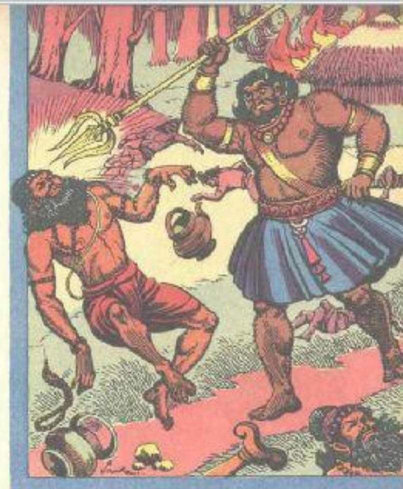
तें ऐकून रामाच्या मंत्र्यांनीं निवाडा दिला—"हें घर बटवाघळाचें आहे. कारण पृथ्वीवर पूर्वीं झाडेंच उगविली होतीं." रामानें गिधाडाला दंड देण्याचें ठरविलें.

त्याच वेळीं आकाशवाणी झाली—

"रामा! हें गिधाड स्वतःच शापग्रस्त आहे. तूं दंड देऊन त्याला आणखी त्रास कशाला देत आहेस? हें गिधाड पूर्वजन्मीं ब्रह्मदत्त नांवाचा राजा होतें. याच्या घरीं स्वतः गौतम मुनींचा सत्कार झाला होता. गौतम ब्रह्मदत्ताचें आतिथ्य स्वीकारून जेवण करीत असतां जेवणांत चुकून मांसाचा तुकडा निघाला. तो पाहून गौतम मुनींना राग आला व त्यांनीं शाप दिला कीं तूं गिधाड होशील. गौतम शाप देऊन असें देखील म्हणाले कीं त्रेता युगांत ईक्ष्वाकु वंशांत रामाचा जन्म होईल व त्याच्या हाताचा स्पर्श होतांच तुला शापमुक्ति मिळेल."

तें ऐकून रामानें गिधाडाला स्पर्श केला त्याबरोबर खरोखरच त्या गिधाडाला एका दिव्यपुरुषाचें रूप मिळालें. रामाचे आभार मानून तो निघून गेला.

यमुनेच्या काठीं राहणारे शंभरावर ऋषी व मुनि रामाच्या दर्शनार्थ एकदां आले.

रामानें त्यांनीं भेट म्हणून आणलेलीं कंदमुळें स्वीकारलीं व त्यांना बसायला आसन देऊन येण्याचें कारण विचारलें.

मुनींनीं निवेदन केलें कीं लवणासुर नांवाचा एक राक्षस आम्हांला त्रास देत आहे व रामानें त्याचें पारिपत्य करावें.

हा लवणासुर मधु राक्षसाचा मुलगा होता. मधु राक्षसानें अनेक वर्षें तपश्चर्या-करून रुद्राला प्रसन्न करून घेतलें. रुद्रानें आपल्या त्रिशूलांतून आणखी एक त्रिशूल निर्मून तें त्याला दिलें व म्हणाला—"हें तुझ्या हातांत असेपर्यंत तूं अजिंक्य

राहशील." तें ऐकून मधु शंकराला म्हणाला कीं हें त्रिशूल नेहमीं माझ्याकुळांत जन्मणाराला लाभावें.

शंकर म्हणाला—"हें त्रिशूल तुझ्यानंतर तुझ्या मुलाला मिळेल. पण त्यानंतर कोणाला मिळणार नाहीं." मधु राक्षसानें, रावणाची कुंभीनस नांवाची बहीण होती. तिच्याशीं लग्न केलें. तिच्या पोटीं लवण जन्मला. तो जन्मला तेव्हां पासूनच पापी निघाला. मधु त्याला सन्मार्गावर आणूं शकला नाहीं. मधूनें वरुण लोकीं प्रस्थान करते वेळीं तें त्रिशूल लवणासुराला दिलें. म्हणून तो

जास्तच उर्मट होत गेला आणि ऋषींना व मुनींना त्रास देऊं लागला.

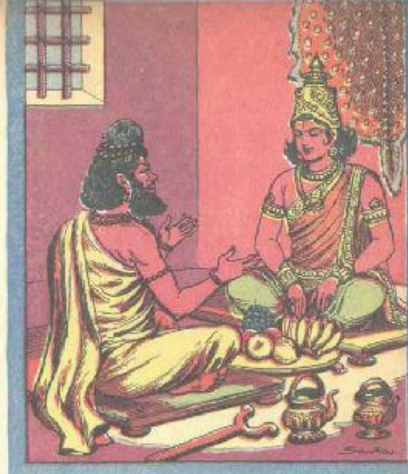
राम मुनींना म्हणाला—"मी लवणासुराचा वध करतों. आपण निश्चित असावें." त्यानंतर रामानें आपल्या तिघां बंधूंना विचारलें—"लवणासुराचा वध तुमच्यापैकीं कोण करणार?"

भरतानें तें काम आपल्या शिरावर घेतलें. पण शत्रुघ्न म्हणाला—"नाहीं मी तें काम करणार!" कारण तो म्हणाला कीं मी जिवंत असेपर्यंत भरतानें कोणतीहि जोखिम स्वतःवर घेतां कामा नये. कारण नंदिग्रामी निवास करीत असतां त्यानें पुष्कळ कष्ट सहन केले होते.

रामानें तें कबूल केलें. लवणासुराच्या वधानंतर त्याची गादी रिकामी पडता कामा नये म्हणून रामानें शत्रुघ्नाला राजा मधुपुराचा नेमलें. शत्रुघ्नाचा राज्याभिषेक संपतांच रामानें त्याच्या हातांत एक बाण दिला व म्हणाला—"या बाणानें मधु कैटभाचा वध झाला आहे. रावणाला देखील मी हा बाण मारला नव्हता. लवणासुराचा वध करण्यास तूं याचा उपयोग कर. आणखी एक गोष्ट मी सांगून ठेवतों. लवणासुराजवळ शंकराच्या त्रिशूलासारखें एक त्रिशूल आहे. त्याच्या हातांत तें त्रिशूल असेपर्यंत त्याचा पराभव करणें अशक्य. लवण आपलें त्रिशूल नेहमीं घरांतच ठेवतो. म्हणून तो नगराबाहेर गेला असेल त्यावेळीं तूं नगराला वेढा दे. तो परत येईल तेव्हां नगराच्या द्वारावरच त्याचें पारिपत्य कर. कोणत्याहि परिस्थितींत त्याला नगरांत प्रवेश मिळतां कामा नये व त्रिशूल त्याच्या हातीं पडतां कामा नये."

एवढेंच नव्हें, रामानें शत्रुघ्नाला असा सल्ला दिला कीं प्रथम सैन्य पाठवावें व नंतर स्वतः जावें. लवणाला हें कळतां कामा नये कीं कोणी त्याचा वध करण्यासाठीं येत आहे. ग्रीष्म ऋतूंत गंगेपार सैन्य घेऊन जाऊन पडाव टाकावा. शत्रुघ्नानें पावसाळ्याच्या सुरवातीला धनुष्यबाण घेऊन जाऊन लवणासुराचा वध करावा.

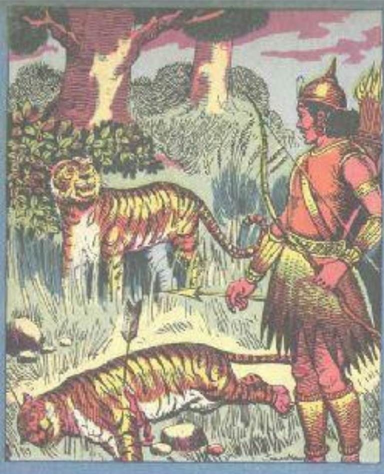
त्याप्रमाणें शत्रुघ्नानें प्रथम आपलें सैन्य पाठविलें व एका महिन्यानंतर तो स्वतः निघाला. वाटेंत दोन दिवस तो वाल्मीकि मुनींच्या आश्रमांत उतरला. वाल्मीकि मुनींनीं त्याचा सर्वप्रकारें आतिथ्यसत्कार केला. नंतर ते म्हणाले—"हा आश्रम पूर्वी

रघुवंशीयांचाच होता." त्यांनीं ती कथा अशी सांगितली.

रघुवंशांत सुदासु नांवाचा एक राजा होता. त्याला वीरसह नांवाचा मुलगा होता. लहानपणीच तो शिकारीला गेला असतां त्याला दोन राक्षस दिसले. ते व्याघ्ररूप घेऊन रानांत हिंडत आणि रानटी श्वापदांचा शिकार करून खात.

त्यांनीं सर्व रान पादाक्रांत केलें व रानांत एक देखील प्राणी उरला नाहीं. तें पाहून राजपुत्र वीरसह याला राग आला. त्यानें त्या दोघांपैकीं एका राक्षसाचा वध

केला. तेव्हां दुसरा त्याला म्हणाला— "पापी! तूं माझ्या एका साथीदाराचा वध केला आहेस! पहा, मी तुला यमलोकीं पाठवितों."

कांहीं काळ लोटला. त्या राजानें याच आश्रमांत एक अश्वमेध यज्ञ केला. वशिष्ठ मुनींनीं तो यज्ञ त्याच्याकडून करविला होता. यज्ञ पुरा होण्यापूर्वी तो राक्षस वशिष्ठ मुनींचें रूप घेऊन यज्ञ मंडपांत सूड घेण्यासाठीं म्हणून आला व म्हणाला— "राजन! यज्ञ पुरा झाला आहे, तेव्हां मला उत्तम मांस भोजन वाढावें."

राजानें संतुष्ट होऊन आपल्या सैंपाक्याला बोलाविलें व म्हणाला—"गुरुवर्यांसाठीं या यज्ञांतलें मांस शिजवून आणावें." राक्षसानें त्या सैंपाक्याचें रूप धारण केलें व नरमांस शिजवून व तें राजाला दाखवून म्हणाला— "पहा! यज्ञांतलें मांस किती उत्तम शिजवून आणलें आहे?" राजानें तें नरमांस मंत्र्या करवीं वशिष्ठ मुनींना वाढवलें. वशिष्ठ मुनींना नरमांस वाढल्याचें तावडतोब कळलें व ते रागानें म्हणाले—"तूं नरभक्षक होशील!" त्यांनीं राजाला तो शाप दिला. राजाला पण राग आला. त्यानें देखील वशिष्ठ मुनींना शाप देण्यासाठीं हातांत पाणी घेतलें. परंतु शापवाणी त्याच्या तोंडांतून निघण्यापूर्वी मंत्री म्हणाला—"महाराज गुरु हा देवतुल्य असतो. त्याला शाप देणें बरोबर होणार नाहीं." तेव्हां राजानें हातांत घेतलेलें उदक आपल्याच पायावर सोडलें. त्यामुळें राजाचे पाय कल्मषपूर्ण झाले. तेव्हां पासून त्याचें नांव कल्मषपाद असें पडलें.

त्यानंतर वशिष्ठ ऋषींना खरी गोष्ट कळली. त्यांनीं शापाचा अवधी फक्त बारा वर्षें ठेवला. त्यानंतर राजा बारा वर्षें नरभक्षण करून निर्वाह करूं लागला.

शापाचा अवधी संपल्यावर तो पुन्हां पूर्ववत राज्य करूं लागला.

ती कथा ऐकून शत्रुघ्न त्याच्यासाठीं वाल्मीकि मुनींनीं जें कुटीर ठरविलें होतें त्यांत राहण्यासाठीं निघाला. त्याचवेळीं दुसऱ्या एका कुटीरांत सीतेच्या पोटीं दोन जुळीं मुलें जन्मलीं. मुनिकुमारांकडून ती गोष्ट वाल्मीकि ऋषींना कळली तेव्हां ते तिकडे गेले. चंद्रासारखें त्यांचें सुंदर वदन पाहून वाल्मीकि ऋषींनीं एकाचें नांव लव व एकाचें कुश ठेवलें. हें सर्व मध्य रात्रीच्या सुमारास झालें. शत्रुघ्न सीतेजवळ जाऊन म्हणाला "माते! माझें हें केवढें भाग्य!" त्याला फार आनंद झाला.

दुसऱ्या दिवशीं त्यानें वाल्मीकि ऋषींचा निरोप घेतला व पश्चिमेकडे निघाला. सात दिवसांनीं तो यमुनेच्या तीरावर पोंचला. मुनींच्या आश्रमांत रात्र काढली.

दुसऱ्यादिवशीं उजाडल्याबरोबर शत्रुघ्न च्यवन ऋषींकडे गेला व त्यानें लवणासुर व त्याच्या त्रिशूलाविषयीं विचारलें. च्यवन ऋषी म्हणाले—"त्यानें त्रिशूलाच्या सहाय्यानें अनेक अत्याचार केले आहेत." मांधाताची कथा त्यांनीं शत्रुघ्नाला सांगितली.

अयोध्येचा राजा युवनाश्व याला मांधाता नांवाचा एक मुलगा होता. मांधाता एक महाबलिष्ठ राजा होता. त्यानें सर्व पृथ्वीवरच्या क्षत्रिय राजांना जिंकलें व स्वर्गावर स्वारी करण्याचें ठरविलें. ती गोष्ट इंद्राला कळली. इंद्रासनाची व देवांना आपला दास करून घेण्याची महत्वाकांक्षा ठेवणाऱ्या मांधाताला इंद्र म्हणाला "प्रथम तूं सर्व भूलोक जिंकून घे. नंतर मी तुला स्वतःच स्वर्गलोकाचा अधिकार देईन!"

"म्हणजे! मी तर भूलोक जिंकलाच आहे! भूलोकीं माझी बरोबरी करूं शकेल असा एकहि राजा उरला नाहीं." मांधाता म्हणाला.

"मधुवनांत लवणासुर नांवाचा राक्षस राहातो. त्यानें तुझें प्रभुत्व मान्य केलें का?" इंद्रानें विचारलें.

मांधाता तें ऐकून लज्जित झाला. तो पुन्हां भूलोकीं आला. तो लवणासुराचें पारिपत्य करण्यासाठीं सैन्य घेऊन निघाला. आपला दूत पाठवून त्यानें लवणासुराला आपलें प्रभुत्व मान्य करण्यास सांगितलें. पण लवणासुरानें त्या दूताला खाऊन टाकलें.

बराच काळ लोटला तरी दूत परत न आलेला पाहून मांधातानें लवणासुराशीं युद्ध करण्याचें ठरविलें. लवण त्याच्याकडे पाहून हंसला. त्यानें मांधातावर त्रिशूल फेंकलें त्याबरोबर तो व त्याचें सर्व सैन्य भस्म झालें.

च्यवन ऋषींनीं लवणासुराची ही कथा सांगितली व म्हणाले–"त्याच्या हातांत त्रिशूल नसेल अशा वेळींच त्याचा वध केला पाहिजेस."

रात्रभर दोघे बोलत राहाले.

रतिदेवीची गोष्ट

पूर्वी सूर्याचा आकार आतां पेक्षां फार मोठा होता. सूर्यकिरणें पण फार कडक होतीं. सर्व लोक त्याच्या तापानें भस्म होऊन जात. सूर्यकिरणांचा ताप कमी करण्याचें काम ब्रह्मदेवानें विश्वकर्म्याकडे दिलें. विश्वकर्म्यानें सूर्याला चारी बाजूंनीं तासून काढून त्याचा आकार लहान केला. सूर्यमंडळ तासून काढतांना जे अग्निकण पडले, विश्वकर्म्यानें त्यांचें सुदर्शन चक्र घडवलें व तें विष्णूला दिलें.

विष्णूला विश्वकला नांवाची एक मानस पुत्री होती. विष्णूच्या नाभिकमळांतून ब्रह्मदेव जन्मला तेव्हां विष्णूच्या मानस कमळांतून विश्वकलेचा जन्म झाला. ती सर्व कलांची अधिष्ठात्री देवी झाली. विष्णूनें विश्वकर्मा हा तिला युक्त वर होईल हें पाहून तिचें त्याच्याशीं लग्न करून दिलें. विश्वकर्मा व विश्वकला यांचा संसार सुखानें चालू झाला.

नंतर शंकरानें व इंद्रानें त्यांच्यासाठीं एक एक आयुध घडवून देण्यास विश्वकर्म्यास सांगितलें. सूर्याला तासून काढलें त्या वेळचा चुरा अजून तसाच पडून होता. विश्वकर्म्यानें त्या चुऱ्याचें त्रिशूल तयार करून शंकराला दिलें व इंद्रासाठीं वज्रायुध करून देण्यास सुरवात केली.

पतीला नेहमीं आयुधें व शस्त्रनिर्माण करण्यांत लागलेला पाहून विश्वकलेला त्या कामाचा तिटकारा व पतीचा राग आला. शिवाय तिच्या वडिलांना दिलेल्या दिव्य शस्त्रासारखीं शस्त्रें घडवून देण्याचें काम तिच्या पतीनें कां स्वीकारावें हें देखील तिला कळेना.

म्हणून एकदां रागारागांत ती आपल्या माहेरी म्हणजे वैकुंठलोकांत गेली आणि आपल्या वडिलांकडे पतीविरुद्ध गाऱ्हाणें सांगितलें. तिचें म्हणणें ऐकून विष्णूनें कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. फक्त स्मित केलें.

विश्वकला निघून गेल्यावर विश्वकर्मा पत्नी विरहानें दुःखी झाला. त्यानें आपली सर्व खर्ची घालून विश्वकलेची एक प्रतिमा घडविली व तिच्या संगतींत आनंदानें राहूं लागला.

एकदां ब्रह्मदेव विश्वकर्म्याकडे कोणत्या तरी कामासाठीं म्हणून गेला. विश्वकर्म्याला विश्वकलेच्या मूर्तीसमोर गुडघे टेंकून बसलेला पाहून नंतर तिच्या प्रतिमेचेंच आलिंगन करतांना पाहून ब्रह्मदेवाला भयंकर राग आला. तो एकदम उठला. तेव्हां त्याच्या कमंडलांतलें पाणी उडालें आणि तें त्या प्रतिमेवर पडलें. लगेच त्या प्रतिमेंत प्राण प्रतिष्ठा झाली.

विश्वकर्म्यानें डोळे उघडून पाहिलें तर जिवंत विश्वकलाच समोर उभी. त्याला वाटलें कीं विश्वकला माहेरहून परत आली असावी. तो आपल्या प्रेमिकेच्या मूर्तीला प्रेमालिंगन करून तन्मय होऊन डोळे मिटून बसला असतां ब्रह्मदेव येऊन गेला होता. आपण प्रतिमा घडविली होती, ही गोष्ट देखील तो विसरून गेला.

इकडे विश्वकर्म्याचें त्याच्या जिवंत झालेल्या पत्नीवरचें प्रेम दिवसेंदिवस वाढत गेलें. इतकें कीं ती गरोदर राहाली. हळूहळू तिचा प्रसवकाळ जवळ येऊं लागला.

कलहप्रिय नारदाला चांगली संधी मिळाली. तो विष्णूकडे गेला व इकडच्या तिकडच्या गप्पा झाल्यावर म्हणाला– "आपल्या जांवई बापूंना लवकरच पितृपद मिळणार आहे म्हणे. आतां आपण सकुटुंब सपरिवार जाऊन आपल्या नातवाचे सोहळे केले पाहिजेत."

विश्वकला चकित होऊन पुढें येऊन बसली. तिची व त्याची ओळखच नाहीं असें नारदानें दाखविलें.

म्हणून विश्वकला आपले वडील विष्णू याच्याकडे पाहूं लागली, जणुंकांहीं विचारीत होती कीं या मुनीचें म्हणणें तरी काय?

विष्णूनें पण दोघांकडे अज्ञातपणें पाहिलें कीं जणुंकांहीं तो म्हणत होता– "मला काय त्याच्याशीं करावयाचें आहे?"

नारदानें जें सांगितलें तें ऐकून विश्वकला फणकाऱ्यानें आपल्या पतिगृहीं गेली. ती पोंचली तेव्हां जिवंत प्रतिमा घरासमोरच्या फुलझाडांना पाणी घालीत होती.

"कोण ग तूं ? माझ्यासारखीच दिसतेस कां !" विश्वकला जोरानें ओरडून म्हणाली. तिचा आवाज ओळखून विश्वकर्मा धांवत आला. दोघींना पाहून तो चकित झाला. तो म्हणाला—"खरी विश्वकला राहील व नकली प्रतिमा होऊन जाईल." लगेच जिवंत प्रतिमा दगडाची प्रतिमा होऊन गेली.

तरी विश्वकलेचा राग उतरला नाहीं. ती आंत गेली व एक मोठा हतोडा घेऊन आली. एकामागून एक अनेक वार त्या प्रतिमेवर आघात केल्यावर ती प्रतिमा तुटून गेली आणि प्रतिमेंतून एक रत्नासारखी सुंदर मुलगी रडत बाहेर आली.

लगेच विश्वकलेचा पारा उतरला. तिच्या हृदयांत मातृप्रेम जागलें. तिनें त्या तान्ह्या मुलीला उचलून पोटाशीं धरलें. दोघे मुलीला घेऊन आनंदानें तिचें कोडकौतुक करीत असतां लक्ष्मीनारायण तेथें आपला मुलगा कामदेव याला घेऊन आले. लक्ष्मीनें त्या मुलीला पाहिलें तेव्हां तिला फार आनंद झाला व म्हणाली कीं मी या मुलीचें लग्न आपल्या मुलाशीं करून देईन. विष्णूनें त्या मुलीचें नांव 'रति' असें ठेवलें.

रति मोठी झाली तेव्हां तिच्या इतकी सुंदर मुलगी त्रिलोकांत दुसरी नव्हती. रति व कामदेव यांचें लग्न झाल्यावर त्यांनीं शृंगारसाम्राज्य स्थापन केलें आणि विश्वभरांतल्या देव मानव व राक्षस यांच्या हृदयांत संचार केला.

५४. काल्सबाडच्या गुहा

मेक्सिको देशांतील जगाला चकित करून सोडणाऱ्या या गुहांचा शोध सन १९२४ या वर्षी लागला.

चित्रांतील गुहेची उंची ३०० फूट व लांबी सुमारें ६२५ फुट आहे. ही गुहा ४,००० फुट खोल आहे. यांत खांबासारखे उभे दिसतात ते कित्येक वर्षं जुने चुन्याचे दगड होत.

